

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	8
1.1. Зміст та сутність поняття «творча самореалізація молодших школярів».....	8
1.2. Уроки мистецтва в початковій школі – простір для творчості.....	16
1.3. Аналіз сучасного стану проблеми дослідження (за результатами констатувального експерименту).....	27
РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА	36
2.1. Впровадження поліхудожнього підходу до організації творчої діяльності молодших школярів на уроках мистецтва.....	36
2.2. Розвиток пізнавальної активності та самостійності молодших школярів засобами казки.....	43
2.3. Налагодження творчої взаємодії на уроках мистецтва на ігрових засадах.....	49
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ	65

ВСТУП

Розвиток системи освіти в Україні вимагає вдосконалення існуючих форм і методів впливу на формування творчої особистості дитини молодшого шкільного віку. Глобальні перетворення орієнтують педагогів на виховання освіченої, творчої, ініціативної особистості, що готова легко адаптуватися до нових обставин, швидко та творчо мислити, знаходити цікаві та нестандартні рішення. Особливої уваги набувають питання цілеспрямованого впливу вчителя, який надає учням можливість самостійно мислити, мати власну думку, відчувати важливість та необхідність у процесах творчості, спонукає до успіхів у навчанні та творчої самореалізації у різних видах діяльності. У Законі України «Про освіту», який набув чинності 28 вересня 2017 року, зазначено, що найвища цінність суспільства – всебічний розвиток людини як особистості, розкриття її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей [7].

В українській педагогічній науці можна виділити кілька напрямків дослідження проблеми творчої самореалізації особистості: І. Волощук, І. Краснощок, О. Теплова, Н. Сегеда, Т. Суценко та інші вивчають підготовки студентської молоді до професійної самореалізації; І. Барановська, Н. Комісаренко, А. Ковальова, Л. Левченко, О. Рассказова – досліджують педагогічні умови творчої самореалізації учнівської молоді; І. Зязюн, М. Недашківська, О. Щолокова – розкривають поняття творчої самореалізації як один з критеріїв сформованості культури особистості.

Самореалізація визначається науковцями, як спосіб існування творчої особистості та один з основоположних принципів людського буття. Це збалансоване та гармонійне розкриття всіх аспектів особистості; розвиток генетичних та особистісних можливостей. Вчені одностайні у думці, що самореалізація людини можлива у будь-якій діяльності (майстрування меблів, проектування будівель, приготування їжі, виготовлення прикрас, написання художніх творів, виховання дітей тощо), де присутній творчий стрижень. Саме

у творчості відбувається формування особистості, саме через творчість стає можливим вияв її неповторної індивідуальності, адже творчість не існує поза і крім самореалізації того, хто творить. Вона сприяє індивідуалізації життєвого світу суб'єкта, спрямовує все життя людини, долає існуючий в освітньому процесі розрив між знаннями і переконаннями особистості.

Психолого-педагогічні аспекти формування творчої особистості молодшого школяра представлені в дослідженнях Б. Ананьєва, О. Арих, І. Барановської, І. Бега, С. Даніеля, А. Ковалевої, Н. Комісаренко, В. Моляко, Н. Мозгальнової, Л. Рибалко та інших. У молодшому шкільному віці важлива роль належить самовираженню дітей через власну художньо-творчу діяльність. Враховуючи психофізіологічні особливості школярів цього віку – необхідно залучати їх до творчої діяльності.

У наукових працях В. Біблера, Л. Виготського, Л. Масол, А. Матюшкіна, Б. Неменського, О. Рудницької, Б. Теплова, О. Щолокової та ін. підкреслюється, що мистецтво збагачує свідомість учнів прикладами високого гуманізму, формує стійку систему цінностей у процесі творчої діяльності і породжує прагнення до творчої самореалізації. За словами В. Роменця, «творчість це й засіб самопізнання, саморозвитку, це дивовижне дзеркало, в якому відображаються найтонші намагання й очікування людини, найпотаємніші її думки, вся велич її духу, її неповторного «Я».

В молодшому шкільному віці важлива роль належить самовираженню та самореалізації через власну художньо-творчу діяльність. Кожний, хто хоч трохи відчув у мистецтві радість творчості, зможе сприймати й цінувати усе хороше», – підкреслював Б. Асаф'єв, зможе досягти успіху в навчанні та життєдіяльності.

У процесі дослідження проблеми творчої самореалізації молодших школярів виникає ряд суперечностей: між метою і завданнями інноваційної системи освіти та традиційними змістом і технологіями викладання предметів мистецтва в початковій школі; між значним творчим потенціалом інтегрованого курсу «Мистецтво» і недостатнім його використанням в існуючій освітній практиці.

Важливість дослідження проблеми творчої самореалізації молодших школярів зумовлена такими факторами: потребою у зростанні творчих ресурсів дитини в умовах глобалізації та стрімкого розвитку суспільства; необхідністю активізації творчої активності у всіх сферах конструктивної діяльності; провідною роллю творчості як суб'єктивного й об'єктивного факторів розвитку культури самої особистості учня.

Актуальність даної проблеми та потреби практики визначили вибір теми нашого дослідження «Творча самореалізація молодших школярів на уроках мистецтва».

Об'єктом дослідження – процес підготовки молодших школярів до творчої самореалізації.

Предметом дослідження – педагогічні умови творчої самореалізації молодших школярів на уроках мистецтва.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов творчої самореалізації молодших школярів на уроках мистецтва.

Відповідно до мети дослідження були висунуті наступні **завдання**:

1. Опрацювати наукову та методичну літературу з проблеми дослідження та здійснити теоретичний аналіз базових понять «самореалізація», «творча самореалізація».

2. Вивчити та розкрити творчий потенціал уроків мистецтва.

3. Вивчити стан досліджуваної проблеми (за результатами констатувального етапу експерименту).

4. Визначити та обґрунтувати педагогічні умови творчої самореалізації молодших школярів на уроках мистецтва

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що ефективність творчої самореалізації молодших школярів на уроках мистецтва зростає за таких педагогічних умов: впровадження поліхудожнього підходу до організації творчої діяльності молодших школярів на уроках мистецтва; розвиток пізнавальної активності молодших школярів засобами казки; налагодження творчої взаємодії на уроках мистецтва на ігрових засадах.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань застосовувались такі методи дослідження: теоретичні: аналіз науково-методичної літератури (в межах досліджуваної проблеми), порівняння, синтез, узагальнення; емпіричні: опитування, спостереження, тестування, педагогічний експеримент (констатувальний етап); методи математичної обробки експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження – учні 3-А класу комунального закладу «Загальноосвітньої школа І-ступеня №5 Вінницької міської ради». Загальна кількість школярів, що взяли участь в експерименті – 32 особи.

Апробація та впровадження результатів дослідження відбувалось шляхом участі у:

- II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мистецька освіта: теорія, методологія, технології» М. Кривий Ріг (14 листопада 2019 р.)

- IV Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні питання формування творчої особистості педагога і контексті наступності дошкільної та початкової освіти» м. Вінниця (3 березня 2020 р.);

- звітній науково-практичній конференції факультету дошкільної початкової освіти та мистецтва ВДПУ ім. М. Коцюбинського (квітень, 2020 р.);

- XXVII Міжнародній науково-практичній конференції MicroCAD-2020, м. Харків (травень 2020).

- Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя», м. Вінниця (24-25 листопада 2020 року).

Результати дослідження висвітлені у 3 статтях:

- Бевза Л. Самореалізація творчих задумів учнів у процесі використання ІКТ на уроках мистецтва // *Матеріали XXVII Міжнародної науково-практичній конференції Micro CAD-2020, м. Харків (травень 2020).*

- Бевза Л.М. Музичні ігри – дієвий засіб творчої самореалізації молодших школярів на уроках музичного мистецтва. *Наукові записки. Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної початкової освіти і мистецтв. Серія «Мистецтво».* Вінниця : ФОП

Уорзун Д.Ю, 2020 . С. 16-21.

- Бевза Л., Кондрат Ю. Розвиток пізнавальної активності дітей засобами театралізованої казки. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (VIII школа методичного досвіду)* Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 24-25 листопада 2020 року. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2020. с.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, літератури та додатків. Основний зміст викладено на 64 сторінках. Загальний обсяг дипломної роботи становить 71 сторінку.

РОЗДІЛ І. ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Зміст та сутність поняття «творча самореалізація молодших школярів»

На сучасному етапі розвитку суспільства всі прогресивні країни світу обирають шлях на розвиток творчої, активної особистості з перших років навчання в закладах освіти. Сучасні процеси реформування освітньої галузі в Україні передбачають орієнтацію на дитину як найвищу цінність суспільства. Початкова школа – є освітньою ланкою, що відкриває перед молодшими школярами шлях творчих звершень, можливості виявити та реалізувати власний творчий потенціал. Все більшого значення набуває розвиток таких вмінь, навичок та властивостей учнів, які дозволяють творчо використовувати здобуті знання, генерувати ідеї, застосовувати навички й уміння у нових ситуаціях.

В українській педагогічній науці можна виділити кілька напрямків дослідження проблеми творчої самореалізації особистості: І. Волощук, І. Краснощок, О. Теплова, Н. Сегеда, Т. Суценко та інші вивчають підготовки студентської молоді до професійної самореалізації; І. Барановська, Н. Комісаренко, А. Ковальова, Л. Левченко, О. Рассказова – досліджують педагогічні умови творчої самореалізації учнівської молоді; І. Зязюн, М. Недашківська, О. Щолокова – розкривають поняття творчої самореалізації як один з критеріїв сформованості культури особистості. Зарубіжні вчені Г. Балл, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл та інші на глибинному рівні досліджують сутність самоактуалізації та самореалізації особистості з акцентом на розвитку творчого й духовного потенціалу людини, максимальній реалізації всіх її можливостей, адекватному сприйнятті навколишніх, багатстві емоційної сфери тощо.

Проблема творчої самореалізації особистості складна і багатогранна. Її вивченням займаються представники різних наукових шкіл: філософи, психологи, соціологи, педагоги. Разом із тим вона залишається ще недостатньо вивченою, оскільки до сьогодні не існує сталої концепції творчої самореалізації. Одні вчені вважають самореалізацію явищем, інші – процесом, властивістю, потребою, метою життєдіяльності, її результатом. Нам імпонує наукова думка, що самореалізація – це здатність людини пізнати себе і

здійснити своє покликання. Кожна людина має потребу у самореалізації, однак не всі усвідомлюють як діяти, щоб досягти успіху.

Отже, вивчимо сутність поняття «самореалізація» особистості. Аналіз наукових джерел дозволив з'ясувати, що термін «самореалізація» (selfrealization) вперше наведено в словнику з філософії й психології, виданому в Лондоні (1902 р.): «Самореалізація – здійснення можливостей розвитку» [18, с. 35]. Таке визначення відповідає думці, згідно з якою найвищим кінцевим результатом розвитку людини є її самореалізація або самоздійснення.

В психологічних словниках ХХІ століття знаходимо різні його трактування:

- у психологічному енциклопедичному словнику «самореалізація особистості» визначається як «втілення в життя своїх внутрішніх можливостей і здібностей» [36, с. 253].

- в ілюстрованому словнику з психології І. Кондакова – як «більш або менш неспеціальне значення – реалізація власного потенціалу» [20, с. 219].

- в Оксфордському словнику «самореалізація – це реалізація власних зусиль людини, можливостей розвитку «Я»;

- в психологічному словнику за загальною редакцією П. Горностая і Т. Титаренко цей термін розглянуто в декількох значеннях, а саме: 1) здатність людини об'єктивувати багатство власного внутрішнього світу у будь-якій формі діяльності (праця, гра, пізнання, спілкування тощо); 2) процес здійснення (перетворення) здібностей та особистісних потенцій (планів та установок) як у власній діяльності, так і в іншій людині; 3) прагнення розвивати сильні сторони власної особистості [37].

Автор теорії потреб А. Маслоу вважав, що люди часто відмовляються від можливостей самореалізації й тому не такі щасливі, якими могли б бути. Успішність та якість нашого життя безпосередньо пов'язана із задоволенням вищих потреб, зокрема потреби у самореалізації. Йдеться про мистецтво самореалізації – здатність усвідомити і реалізувати свій особистий потенціал, спроможність жити динамічно і натхненно, рости, розвиватись, удосконалюватися, рухатись уперед, ставити перед собою амбітні цілі й досягати їх, долаючи перепони, знаходячи оптимальні рішення для себе й оточення. Досягнення людини повинні оцінюватись не в порівнянні з

досягненнями інших людей, а за критерієм повноти використання своїх потенційних можливостей, за рівнем ототожнення понять «праця» і «радість» [23].

На думку психологів, самореалізація можлива, коли людина визначила шляхи особистісного розвитку і самовдосконалення. Вчені переконані, що стратегія самореалізації має п'ять складових: самопізнання і самооцінка, самовизначення, саморегуляція, самоосвіта, самовиховання.

Український психолог І. Бех своїх працях визначає самореалізацію як особистісне утворення, що є центральною характеристикою людини, вищим рівнем її розвитку, на якому практично самоздійснюється її «Я» (система цінностей). Самореалізація інтерпретується як фундаментальна цінність. Такого статусу самореалізація набуває, коли з потенційної можливості стає визначальним фактором життєдіяльності особистості. Однак часто вона залишається на рівні потенції особистості або реалізується в досить обмеженому змістовному просторі чи у суспільно несхвальному ракурсі. Вчений акцентує на тому, що самореалізація є цілісною діяльністю і поведінкою особистості, а не сукупністю певних способів її діяльності, поведінки. Вона має складну структуру і здійснюється на різних рівнях. Самореалізація притаманна навіть дітям дошкільного віку [9].

Узагальнюючи думки вчених, вважаємо, що самореалізація особистості – це продуктивна творча діяльність, що спрямована на досягнення особистісних, групових, суспільно значущих цінностей. У процесі такої діяльності (самореалізації) розкриваються культура, властивості, якості та характеристики самої особистості, її потенційні задатки, ментальність, рівень прояву яких обумовлений якісними відносинами з соціальною системою та обставинами.

Ціннісна свідомість є однією з умов суб'єктивного переживання дитиною власної значущості, єдності з навколишнім світом, виправданості її власного буття. Зазначимо, що дитина розвивається як особистість, пізнає навколишній світ, оточуючих і саму себе тільки у процесі спілкування, взаємодії з іншими людьми. Спілкування – необхідна умова існування, розвитку та самореалізації особистості. Вчені вказують, що інтелект є формою виявлення активності особистості. За допомогою інтелектуальних здібностей людина пізнає світ,

пристосовується до нього, видозмінює його. Людина від народження має певні інтелектуальні задатки, однак тільки в процесі навчання та вихованні інтелектуальні задатки розвиваються і проявляються у формі інтелектуальних та творчих здібностей.

Аналізуючи праці науковців ми підтвердили думку, що носіями творчої активної діяльності можна вважати інтереси, потреби, мотиви особистості. У творчості відбувається формування та розвиток особистості, саме через творчість стає можливим вияв її неповторної індивідуальності, – зазначає І. Барановська [5; 6]. На користь цієї думки свідчить висловлювання В. Роменця: «творчість – це й засіб самопізнання, саморозвитку, це дивовижне дзеркало, в якому відображаються найтонші намагання й очікування людини, найпотаємніші її думки, всі велич її духу, її неповторного «Я» [39]. Як зазначає Л. Виготський, «творчість – це діяльність людини, спрямована на створення нового: чи то речей зовнішнього світу, чи умовиводів або почуттів, властивих самій людині [10].

За словами В. Сухомлинського, вчитель маж пробудити в учнів творчу думку, оскільки в творчу діяльність «людина вкладає ніби часточку душі:чим більше вкладає, тим багатшою стає сама» [43, с. 109]. Красномовно про творчість говорить театральний педагог К. Станіславський : «вона (творчість захоплює не лише зір та слух, але й усі п'ять почуттів людини. Вона захоплює, крім того, тіло, думку, розум, волю, почуття, пам'ять, уяву» [40, с. 288].

Досліджуючи самореалізацію особистості через творчу діяльність (творчу самореалізацію), на наш погляд, варто вивчити особливості, показники дитячої творчості. Цінною для нас є думка українських психологів В. Моляко, О. Кульчицької, М. Літвінова, які, досліджуючи психологію дитячої обдарованості, виділили особливості та характерні ознаки творчої дитини:

- інтелектуальний потенціал – гнучкість, швидкість, точність, дивергентність, економічність мислення; цупкість зорової, слухової пам'яті, здатність до наслідування;
- жива уява;
- тривала концентрація, зосереджена увага;

- допитливість – внутрішня пізнавальна мотивація;
- відчуття нового, невідомого раніше;
- ініціатива – постійна активність і зайнятість;
- велика працездатність; любов до ризику;
- схильність до труднощів;
- незалежність, самостійність, прагнення до самовираження, віра у свої сили, критичність, реалістичність самооцінки;
- наполегливість, відданість завданню, почуття напруженості;
- передбачення, створення еталонів;
- оригінальність, творчість: нестандартні рішення, прагнення до творчих задач та занять, винахідливість;
- ерудиція, високий рівень мовленнєвої виразності, багатий словниковий запас, компетентність, систематизовані та міцні знання; психосоціальні характеристики: почуття справедливості, потяг до лідерства, почуття гумору [29, с.27].

Дослідники, на основі вищеподаної шкали, виділили ознаки творчої дитини, що подані на рисунку 1.

Рис.1. Ознаки творчої дитини

Можна зробити висновок, що психологи розглядають творчу самореалізацію особистості (дитини) як свідомий, безперервний, цілеспрямований процес розкриття сутнісних сил (інтелектуальних, фізичних, духовних, творчих та ін..) та їхній подальший розвиток в багатогранній творчій діяльності. Стверджуючи власне «Я», дитина самореалізується. Самореалізація – спосіб існування творчої особистості, принцип людського буття.

Як зазначає Н. Комісаренко: «парадигма самореалізації особистості глибоко демократична, гуманістична за своєю суттю, бо має в центрі своєї уваги дитину як центр Всесвіту, як освічену особистість, яка свої творчі здібності повинна виявити і розвивати в родині, в найповніше, мабуть, у школі» [19, с. 7].

В педагогіці самореалізація розглядається як «одна з цілей педагогічного процесу, що полягає в допомозі особистості здійснити свої позитивні можливості, розкрити нахили і здібності» [9, с. 253]. В останні десятиріччя педагогічна наука все сміливіше пов'язує проблеми самореалізації з

можливостями вільного самовираження (як педагога, так і учнів) переважно через творчість у навчальній та виховній освітній діяльності. Як переконує В. Кремінь: важливо «не сформувати й навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути здібності дитини, закласти в ній механізми самореалізації особистості [22, с. 202-213].

Творча діяльність здатна перетворюючи впливати на особистість дитини, – зазначають І. Барановська та Ю. Лазаренко. Творчість розвиває дитячу схильність до свободи і відкриттів, до пригод і оригінального вираження. Розвивати творчий потенціал школярів – означає виховувати в учнів інтерес до знань, виявляти їх нахили, самостійність у навчанні. Учень добре вчиться лише тоді, коли переживає успіх, хоча б невеликий. [5, с. 67]. Таким чином, творча самореалізація молодших школярів – це цілісний процес розкриття та ефективного використання свого творчого потенціалу, здібностей у різних видах діяльності. Творча самореалізація – це цілісний, особистісний процес активного, вільного вибору школярем діяльності за інтересами, який спрямовує та мобілізує творчий потенціал дитини на позитивний результат та успіх у певному виді діяльності [6].

Творчість, дослідники І. Булах, І. Воронюк, Л. Мова розглядають як один із факторів, що впливає та обумовлює самореалізацію особистості. Специфіка творчої самореалізації в кожній діяльності зумовлена особливостями цієї діяльності, вимогами, які висуваються до людини та їх поєднанням з індивідуальними характеристиками особистості, що й знаходять своє вирішення в індивідуальному стилі діяльності, стверджує у своїй дослідницькій роботі Л. Мова [27, с.15].

Педагоги акцентують увагу на тому, що самореалізація творчого потенціалу (творча самореалізація) відбувається в колективі, за сприятливих умов. Для молодших школярів таким колективом є школа та клас, де вони навчаються. На основі довіри, співпраці, взаємодопомоги здійснюється позитивна рефлексивна організація творчої діяльності молодших школярів. Для успішної творчої самореалізації школяра важливим є не тільки те, чого він (вона) хоче, а й те, що він (вона) може, на що здатний. Педагоги-практики

переконані, що самореалізація учнів виявляється в їх активній позиції до навчання, стійкого інтересу до певних дисциплін, успішності.

Як зазначає професор О. Щолокова : «характерною ознакою творчої самореалізації є уміння здійснювати художньо-творчу діяльність з метою спілкування через світ художніх образів. За таких умов творче сприймання творів мистецтва, їх самостійне виконання та художньо-творча інтерпретація набувають катарсичного характеру, стають джерелом щирих переживань і дають насолоду, активізують творчі потенції людини» [50, с. 25].

Л. Рибалко, досліджуючи самореалізацію як педагогічну проблему, зазначає, що потреба в самореалізації завжди захоплююча та безмежна, оскільки передбачає розкриття людської природи, тобто творчого потенціалу [38, с. 59-63]. Виходячи з цих позицій, Ю. Ненько вважає, що творчу самореалізацію потрібно розглядати як «свідомий процес найбільш повного розкриття і зростання потенційних та спонукально-мотиваційних сутнісних сил людини, як процес самоствердження власного «Я», який передбачає самоактуалізацію, самопізнання, самоосвіту і самовиховання» [32].

Не менш важливою, на наш погляд, є думка, що творча самореалізація молодших школярів пов'язане не лише з унікальним творчим потенціалом дитини, а й її само активністю у процесі особистісного росту. В працях В. Зязюна, Н. Мозгальнової, Т. Сущенко, С. Сисоєвої порушується проблема взаємозв'язку між процесами творчої діяльності вчителя та учня, динамікою їх розвитку через конкретні етапи самоздійснення у різних видах діяльності. Вчені доводять, що творча самореалізація – «усвідомлення і співвідношення зовнішніх впливів та вимог з комплексом внутрішніх умов особистості: «хочу», «можу», «маю», «потрібно», в яких творча готовність і бажання, передусім, належать до здатності «робити себе» через і за допомогою спілкування й активної діяльності, котрі виступають як вияв самосвідомості в цілепокладанні, самовдосконаленні та саморегуляції» [28; 41].

Таким чином, у нашому дослідженні «творча самореалізації молодших школярів» – це динамічний процес розкриття та використання їх творчого

потенціалу в умовах закладу освіти (школи). Наступний параграф присвяtimo розкриттю особливостям інтегрованих уроків мистецтва в початковій школі.

1.2. Уроки мистецтва в початковій школі – простір для творчості

Мистецтво впродовж тисячоліть займає одне з пріоритетних місць за силою впливу на особистісний розвиток людини та її виховання. Найвищою метою мистецтва є всебічний гармонійний розвиток особистості, формування її потреб та ціннісних орієнтацій. Неможливо знайти іншу сферу творчої людської діяльності, в якій сполучалися б об'єктивне та суб'єктивне, реальність та вигадка, природне та штучне, розум та почуття.

Розуміючи унікальні можливості мистецтва для розвитку духовності та інтелекту, універсальну доступність різних видів мистецької творчості для сприйняття і засвоєння, високорозвинені країни світу ставлять уроки мистецтва у центр своїх освітніх систем. Наприклад, в Іспанії на рівні початкової школи мистецька освіта охоплює два напрями: образотворче мистецтво та музику (інколи може включати танець та театр). Мистецький цикл початкової школи спрямований на чотири освітні вектори: спостереження образотворчого мистецтва, експресія та художня творчість, аудіювання та інтерпретація музичної творчості. В Німеччині обов'язковою частиною початкової освіти є театр, музика, образотворче мистецтво і ремесла, що об'єднані в межах одної освітньої галузі. В Угорщині обов'язковими дисциплінами, що входять до складу шкільних програм з мистецтва є танець і драма, спів і музика, образотворче мистецтво, кіно і медіа-дослідження. Ці предмети викладаються на міждисциплінарній основі. В Англії та Північній Ірландії програми з візуальних мистецтв та музики акцентують увагу на розвитку вмій та навичок розуміти та цінувати мистецтво. Драма є частиною предмета «Англійська мова (говоріння та аудіювання)», а танець вивчається на уроках фізичного виховання [52, с. 125].

Наша держава пишається значним досягненням у галузі мистецької педагогіки, оскільки за роки незалежності України державні стандарти початкової та середньої освіти школярів передбачають неперервну мистецьку освіту, що охоплює учнів з першого по одинадцятий класи. У державному стандарті початкової школи (2018 р.) зазначено, що «Метою мистецької освітньої галузі є формування культурної та інших компетентностей, цінностей у процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті, поваги до національної та світової мистецької спадщини» [13]. На важливості таких завдань наголошено і в Типових освітніх програмах з мистецької освітньої галузі [44]. Отже, початковій школі відводиться важлива роль – створити творчий мистецький простір для вільного пізнання мови мистецтва, імпровізації, аналізу, інтерпретації, оцінки творів мистецтва, здобуття навичок взаємодії з іншими через мистецтво, вмінь естетичного перетворення, власного творення, представлення своїх творчих досягнень, тощо.

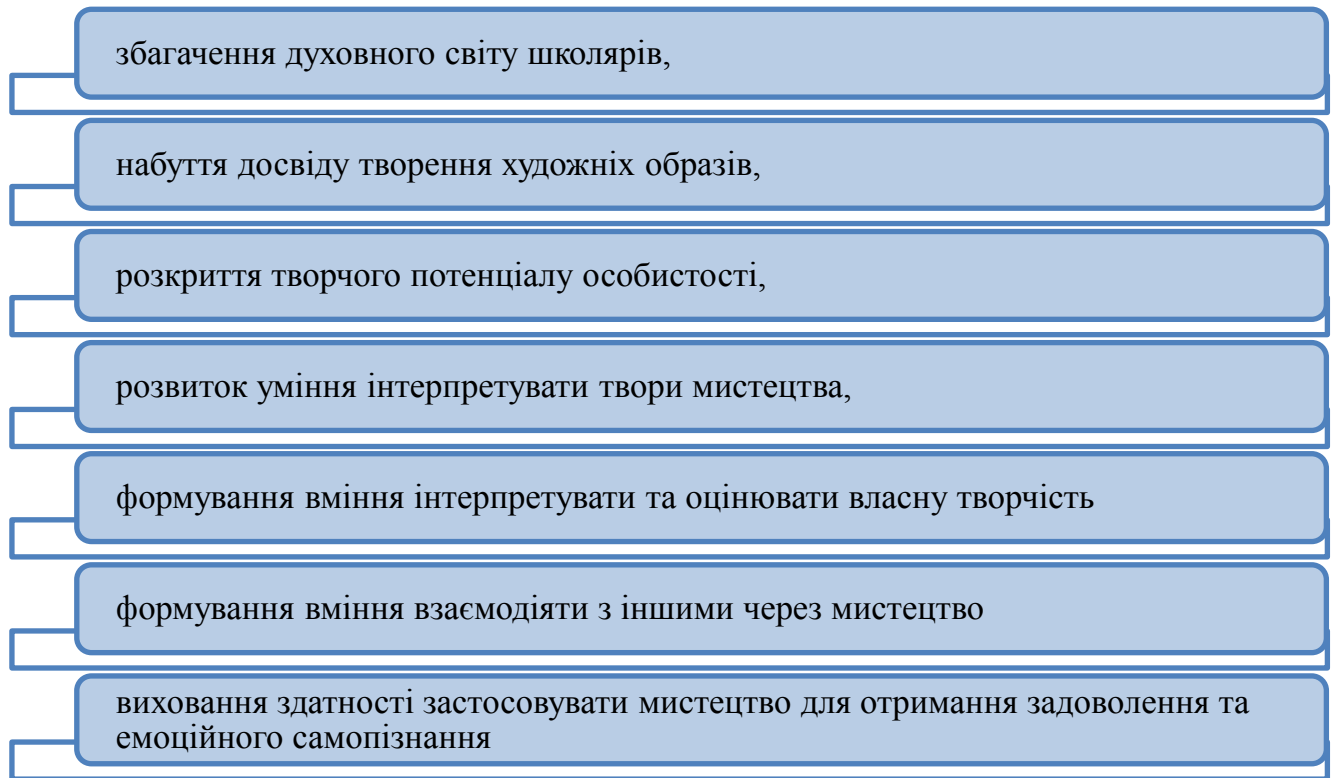
Зазначимо, організація педагогічної діяльності в галузі мистецтва розвивається на основі постійної взаємодії різних наукових підходів, які дозволяють представити мистецтво у контексті загальних світоглядних проблем, осмислити його перетворювальний потенціал, розкрити вплив художніх образів на людину, – зазначає О. Щолокова [50, с. 22]. Інновацією Нової української школи стало масове впровадження інтегрованого курсу «Мистецтво», який набув статусу обов'язкового предмету, замість традиційних автономних уроків музичного та образотворчого мистецтва. Як вказує основоположник інтегрованого курсу «Мистецтво» Л. Масол : «Інтеграцію як педагогічне явище стимулюють сучасні медіатехнології, які синтезують елементи аудіальної, візуальної та кінестетичної інформації, зумовлюючи виникнення в дітей психологічного феномену синестезії – міжсенсорних асоціацій, і провокують інтегративний тип мислення. У віртуальному океані феноменально поєднуються словесні тексти і музичні звуки, яскраві візуальні образи і лапідарні символи, раціональні схеми і захоплива анімація, реальність і фантастика, правда і вимисел. І все це тією чи іншою мірою естетизується і

перетворюється на потужний чинник духовного «виробництва людини» [24, с. 6, 7].

На думку як психологів, так і педагогів, уроки мистецтва необхідні та важливі в шкільних освітніх програмах, оскільки розвивають творчу особистість з нестандартним мисленням, впливають на емоційний інтелект, і в той же час «розвантажують» розумову діяльність дитини. Уроки мистецтва формують основи культури та духовності молодших школярів, сприяють розвитку емоційної-почуттєвої сфери, прищеплюють повагу до національних цінностей та залучають до різних видів творчої діяльності. Вчитель мистецтва виховує учнів на цінностях, виявляє талановитих дітей, надає можливість розвинути свої здібності, створює простір для творчої самореалізації кожного учня. На уроках мистецтва учні знайомляться з музикою М. Скорика, В. Івасюка, слухають твори українських класиків М. Леонтовича, М. Лисенка та інших композиторів, засвоюють практичні навички роботи у різноманітних техніках візуального мистецтва, вивчають основи кольорознавства, знайомляться з картинами Т. Шевченка, Г. Нарбута, Й. Бокшая, К. Білокур, перлинами світової та української архітектури. Вчитель мистецтва має посіяти серед учнів думку, що саме через мистецтво світове співтовариство знає Україну з позитивного боку та поціновує українців як висококультурну націю.

Розглянемо зміст мистецької освітньої галузі, що пропонують типові освітні програми, розроблені під керівництвом Р. Шияна та О. Савченко [44]. Метою навчання мистецтва є формування культурних цінностей в процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та культурному житті; плекання пошани до національної і світової мистецької спадщини. На основі окресленої мети визначено завдання навчання мистецтва у початковій школі, що подані на рисунку 2. та 3.

Рис.2. Завдання освітньої галузі «Мистецтво» в початковій школі (за програмою Р. Шияна)

Рис.3. Завдання освітньої галузі «Мистецтво» в початковій школі (за програмою О. Савченко)

В програмах окреслені змістові лінії, що розкривають місію мистецької освіти, а саме: «художньо-творча діяльність», «сприймання та інтерпретація мистецтва», «комунікація через мистецтво». Як бачимо, окреслені завдання та визначені змістові лінії спрямовані на розвиток творчого потенціалу школярів засобами різних видів мистецтва, формуванню ключових компетентностей, серед яких культурна та творча компетентності є стрижневими.

Нам більше імponує зміст типовою програми, що розроблена колективом авторів під керівництвом Р. Шияна. В ній подано орієнтовний зміст кожної змістової лінії та окреслено велику палітру видів художньо-творчої діяльності на уроках мистецтва, серед яких: експериментування з використанням відомих

технік художньо-творчої діяльності (зі звуками, ритмами, рухами, кольорами, формами, матеріалами), спостереження за навколишнім світом і втілення їх у творчій діяльності, презентація власних творчих робіт, участь та підготовка колективних творчих проєктів, тощо. Зазначимо, що вчитель може варіювати види діяльності, самостійно добирати мистецькі твори для ознайомлення, спонукати учнів до творення, підтримувати їх самосійні творчі вправління та надавати простір для свободи творчості.

Коли ми говоримо про творчу самореалізацію молодших школярів, ми розуміємо, що учні мають бути креативними, гнучкими, сміливими у своїх творчих намірах, отже мати розвинене ірраціональне (несвідоме) мислення. На уроках мистецтва учень має навчитись мислити художніми образами, фантазувати, емоційно та чуттєво реагувати на твори мистецтв. Педагоги практики переконують, що «високий рівень викладання в початковій школі музичного та образотворчого мистецтва чуттєво відбивається і на рівні сприйняття та усвідомлення інших предметів. Чим краще розвинута емоційна та почуттєва сфера дитини, тим краще буде вплив і літературного твору на її особистість», – наголошує О. Просіна у статті ««Мистецтво» як один з головних предметів в школі» [35].

Розглянемо особливості та можливості створення простору для творчості на уроках мистецтва в початковій школі.

В нашому дослідженні ми розуміємо феномен «простір» (від латинського: *spatium*) як протяжність, вмістилище, в якому розташовані предмети і відбуваються події. Нашим відчуттям доступний тривимірний простір, що характеризує співіснування об'єктів, їх протяжність і структурність, взаємне розташування. Отже, саме кабінети мистецтва мають стати простором для творчості учнів. Для спеціального кабінету мистецтва рекомендовано обладнати велику, світлу, теплу та добре провітрювану кімнату, що має додаткове приміщення, де зберігатимуться природні та натурні матеріали, технічні та наочні засоби навчання. Для постійного оформлення можна використовувати настінні розписи, зразки мистецьких творів, стенди за тематикою музичної та образотворчої грамоти, що можуть періодично

оновлюватись. Важливо, щоб вони мали художню та естетичну цінність. Обов'язково має бути виділена зона навчального спрямування: виставки творчих робіт, наочні посібники. Добре, якщо в кабінеті є музичний інструмент (фортепіано, баян, акордеон чи електронне піаніно) та набір музичних інструментів (металофон, ксилофон, сопілка, шумові та ударні). Сучасний кабінет мистецтва має бути оснащений технічними засобами, без яких неможливо сьогодні уявити якісну мистецьку освіту школярів. Це комп'ютер, відео проектор, екран, музичний центр, тощо. Учні повинні мати стільці та парти, що змінюють кут нахилу робочої поверхні, мають спеціальні підставки для натурних композицій. Важливо, щоб кабінет мистецтва був зручним місцем для образотворчості, музикування, співу, а ще методичним центром для творчого пошуку вчителя.

Звичайно, не всі школи в Україні мають кабінет мистецтва. Тому вчитель початкових класів, в навчальній кімнаті, що оснащена сучасними меблями, має стати ініціатором створення естетично-розвивального середовища для учнів, організувати та залучити до цієї роботи батьків, учнів та адміністрацію закладу. В класі необхідно створити простір для презентації творчих робіт, проєктів, досягнень., щоб діти могли милуватися своїми шедеврами, об'єктивно їх оцінювати.

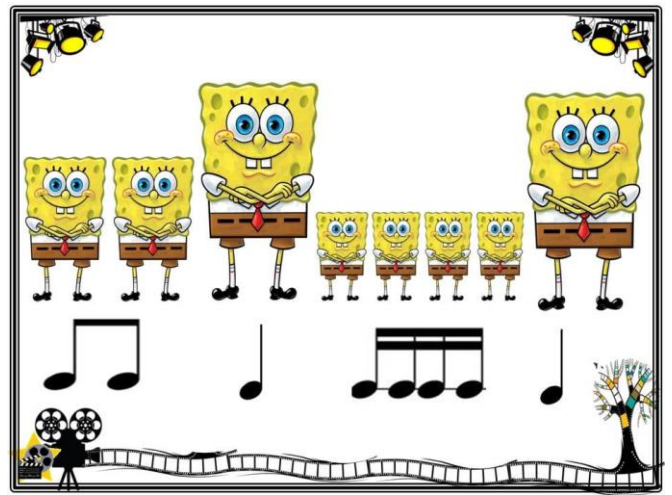
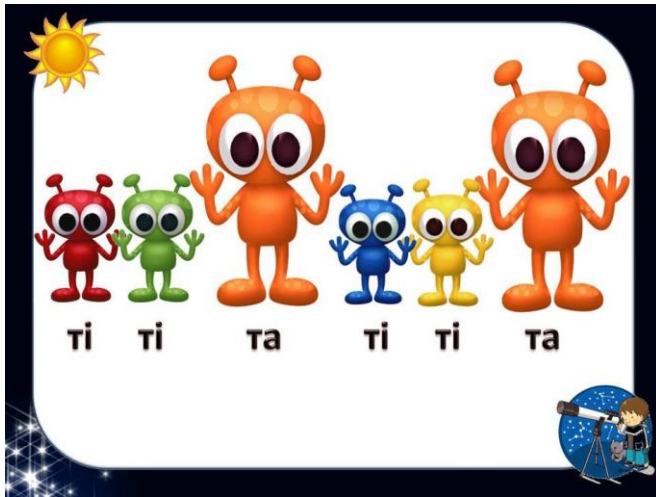
На уроках мистецтва має панувати творча атмосфера, де школярі не бояться висловлювати свої думки, не бояться помилитися, можуть розраховувати на підтримку та співпрацю. Мистецтво володіє дивовижною здатністю викликати в людини творчу активність. Мистецтво – це продукт творчості. Важливо, щоб перші кроки дитини у світ мистецької творчості були скеровані досвідченим та творчим учителем. На уроках мистецтва вчитель знайомить учнів з мовою музичного та образотворчого мистецтва, вчить розуміти засоби образотворення в музиці та візуальних видах мистецтва, сприяє розвитку творчо виконавські навичок, збагачує мистецький словник та розширює мистецький досвід.

Передусім, вчитель має використовувати потенціал мистецтва для розвитку дитини, навчити їх відчувати мистецтво на чуттєвому, а не

когнітивному рівні. Потрібно відмовитися від ставлення до мистецького твору, як до засобу передачі певної інформації. Потрібно орієнтувати молодших школярів на цілісність сприймання, на розуміння того, що різні виражальні засоби мистецтва спричиняють різні емоційні реакції. Вчитель мистецтва стає посередником між твором мистецтва та учнем.

Молодші школярі опановують різні засоби художньої творчості, оскільки мають навчитися розуміти мову мистецтва, засвоїти способи художнього творення, інтерпретації мистецьких творів. Невипадково прогресивні вчителі включають до змісту програм вивчення нотної грамоти, засобів музичної виразності, щоб дати можливість учням усвідомити специфіку музичного мислення; знайомлять з такими поняттями як «лінія – засіб виразності», «силует», «колір», «палітра», щоб оволодіти навичками художнього сприйняття.

На допомогу вчителю мистецтва приходять сучасні технології, освітні портали та платформи, що пропонують велику палітру засобів для пояснення нот, нотного запису, спектром кольорів, ознайомлення з основами музичної та образотворчої грамоти. Наприклад, на сайті <http://video.novashkola.ua/> розміщені версії електронних підручників з інтегрованого курсу «Мистецтво», а на освітній платформі «На урок» можна безкоштовно завантажити різноманітний якісний роздатковий ілюстративний матеріал. Герої мультиків приходять на допомогу школярам, їх яскраві візуальні образи допомагають зрозуміти значення музичних знаків та опанувати їх зміст. Деякі зразки представлені на рисунку 4. та у додатку А.

Рис.4. Картки для вивчення нотної грамоти

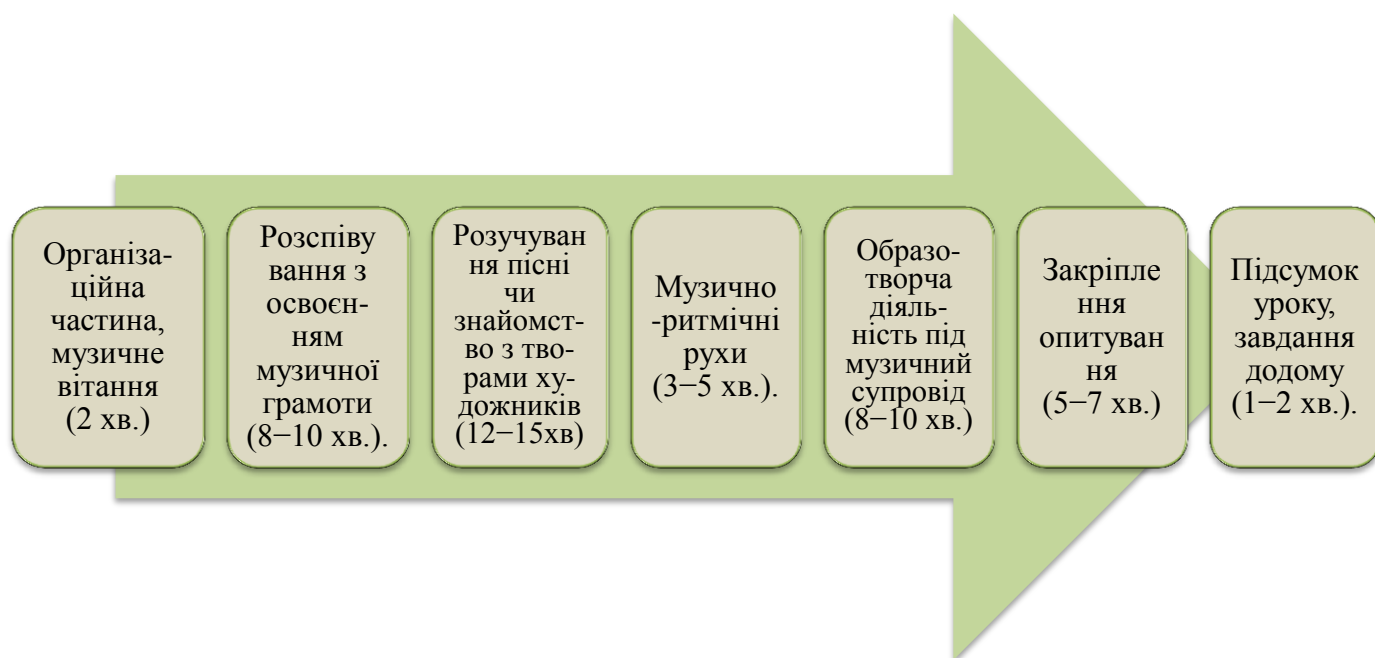
Розглянемо особливості побудови уроків мистецтва на прикладі уроку музичного мистецтва. Як зазначає В. Мішеченко «визначаючи тему уроку, варто виділяти основні етапи роботи на уроці: загальна тема на семестр; розучування певної пісні; конкретний матеріал з музичної грамоти чи вправа для сольфеджування; твір із розділу слухання музики [26, с.144-148].

Дослідниця радить диференційовано підходити до визначення навчальної мети уроку та класифікувати її за такими напрямками:

- працювати над виробленням вокально-хорових навичок;
- ознайомити з новою піснею, вивчити перший куплет;
- домагатись свідомого виконання фраз у пісні, працювати над її художнім виконанням;
- ознайомити з певним поняттям музичної грамоти, працювати над виробленням навичок сольфеджування;
- розвивати навички активного сприймання музичного твору, вчити розрізняти елементи музичної мови, використані для створення певного образу [26, с.144-148].

Кожен урок має триєдину мету. Розвивальна мета уроку мистецтва завжди спрямована на художньо-творчий розвиток учнів, а саме: розвиток музичного слуху, почуття ритму, почуття ансамблю, музикальності, відчуття кольору, простору, формування музичної та образотворчої грамотності,

культури художнього сприймання. Згідно з вимогами загальної педагогіки виділяється виховна мета уроку, що крім спільних завдань (формувати художній смак, музичні чи образотворчі інтереси) може мати конкретні завдання відповідно до мистецького матеріалу, наприклад: розвивати творчі здібності, виховувати патріотичні почуття; поглиблювати любов до рідного краю, до природи і відчуття її краси; виховувати повагу до народних традицій, до творчості композиторів, художників, народних майстрів; виховувати почуття товаришкості, поваги і любові до батьків, рідних, естетичні почуття, готувати до творчої самореалізації. Навчальна мета уроку мистецтва спрямована на формування виконавських умінь та навичок (ритмічно відбивати такт мелодії, підбирати музично-ритмічний супровід, чисте інтонування музичних звуків та мелодій, правильне відтворення мелодії пісні, спів хором, в унісон, зображення графічними та живописними матеріалами, розміщення зображень на аркуші, у просторі, komponування елементів композиції, ліплення з пластичних матеріалів, створення сюжетних композицій, тощо). Розглянемо поради педагогів початкової школи щодо орієнтовного плану проведення уроків мистецтва (рисунок 5).

Рис.5. Структура уроків мистецтва (на прикладі уроку музики)

Ці етапи уроку спрямовують діяльність учителя на раціональне використання часу, однак не позбавляють творчої ініціативи. Зокрема, вчитель

може змінювати послідовність таких етапів уроку, як розучування пісні й слухання музики, змінюючи й дозування часу. Покращує вивчення пісні її ілюстрування. Перед учителем музики постає непросте завдання: об'єднати всі елементи, з яких складається урок, підпорядкувати їх основній темі уроку, тижню чи семестру.

На всіх етапах уроку вчитель залучає учнів до різних видів художньо-творчої діяльності. Пробудити творчу активність учнів допомагають вміло підібрані різноманітні завдання для колективної творчості, як от: разом відбивати ритм, співати пісні, влаштовувати флешмоби і челенджі, пов'язані з музикою, створювати пано та аплікації. Аналіз досвіду діяльності педагогів-практиків (І. Барановської, В. Віхренко, М. Лисак, С. Садовенко та ін..) засвідчує, що кожен вид музичної чи образотворчої діяльності містить у собі краплинку творчості, потребує певної методики його освоєння. Майстерність учителя мистецтва полягатиме в тому, як він зуміє підпорядкувати різноманітну музичну (хоровий спів, слухання музики, музично-ритмічні рухи, гру на елементарних музичних інструментах, сольфеджування вправ) та образотворчу (створення лінійного малюнку, живописного чи об'ємного зображення предметів) діяльність загальній темі на семестр, як зуміє знайти, інтегрувати та пояснити нові мистецькі поняття, донести їх співіснування та взаємозв'язок в житті та природі.

Як підсумок зазначимо, що кожен вид художньо-творчої діяльності має сприяти вихованню в молодших школярів інтересу до мистецтва, мотивації, збагаченню мистецьких знань та вражень, розширенню асоціативних уявлень, забезпечити сенсорний, емоційний, інтелектуальний розвиток, а отже розкриття творчого потенціалу учнів, їх творчій самореалізації. Інтегровані уроки мистецтва мають стати сучасним простором для творчості вчителя та учнів, де на основі творчого діалогу, взаємодії, співпраці народжується панорами творчих ідей, відбуваються мистецькі батли, створюються унікальні продукти творчості.

1.3. Аналіз сучасного стану проблеми дослідження (за результатами констатувального експерименту)

Підготовка молодших школярів до творчої самореалізації – складний процес. Наступним кроком нашого дослідження став констатувальний етап педагогічного експерименту. Він проходив у два етапи:

- 1) обґрунтування критеріїв, показників та рівнів готовності молодших школярів до творчої самореалізації на уроках мистецтва;
- 2) вимірювання рівнів готовності молодших школярів до творчої самореалізації на уроках мистецтва.

Констатувальний етап педагогічного експерименту здійснено на базі 3-А класу (32 учня) комунального закладу «Загальноосвітня школа І ступеня №5 Вінницької міської ради», під час проходження педагогічної практики.

У ході експерименту були використанні наступні діагностичні методи анкетування, опитування, спостереження, аналіз виконання творчих завдань, аналіз уроків мистецтва, тестування за методикою Дж. Гілфорда та Е. Торренса (методика незакінчених малюнків).

На основі аналізу наукової літератури (п.1.1, п.1.2.) з метою вивчення рівнів готовності молодших школярів до творчої самореалізації нами були виділені наступні критерії та показники:

- *мотиваційний* (міра прояву інтересу до образотворчої та музичної діяльності, бажання малювати, грати на музичних інструментах, презентувати свої творчі успіхи, інтерес до нового в світі мистецтва);
- *пізнавально-діяльнісний* (ступінь розвитку вмінь відображати емоційне ставлення до художнього образу твору; створювати художні форми, в яких відчувається нерозривний зв'язок образів з думкою та почуттями, вміння оперувати різними образами та наочними уявленнями, якість та унікальність творчих робіт);
- *оцінно-рефлексивний* (ступінь самостійності у виконанні творчих завдань, сформованість уміння по-своєму розтлумачувати та пояснювати свої творчі дії, міра спрямованості на власну творчу (музичну чи образотворчу) діяльність).

Варто підкреслити, що творча самореалізація залежить від рівня активності молодших школярів, тобто визначається ступенем ініціативності з боку дитини. На репродуктивному (відтворюючому) рівні активність дітей не відзначається ініціативністю, вона викликана вчителем. На пошуковому рівні ініціатива дитини чергується з викликом його активності вчителем. А на творчому рівні активність здійснюється за ініціативою школяра.

Відповідно до виділених критеріїв та показників було визначено чотири рівні готовності молодших школярів до творчої самореалізації:

- *низький* – відсутній інтерес до уроків мистецтва, пасивне ставлення до виконання творчих завдань, відсутня самостійність у застосуванні знань у процесі різних видів творчої діяльності, включення у творчу діяльність у разі додаткового стимулювання з боку вчителя;

- *достатній* – невисока активність на уроці, при виконанні творчих завдань інколи проявляють ініціативність, мають поверхові знання, потребують допомоги вчителя у виконанні творчих завдань, не вміють самостійно завершити завдання;

- *середній* – активні на уроці, помітний інтерес та потреба у творчості, проявляють самостійність, гнучкість, оригінальність у виконанні творчих завдань, інколи потребують підтримки вчителя, завдання виконують достатньо швидко без сторонньої допомоги, проявляють ініціативу в різних видах мистецької діяльності;

- *високий* – активні на уроці, проявляють ініціативу та швидко з інтересом без сторонньої допомоги виконують завдання, присутня здатність до самостійності в інтерпретації мистецьких творів, наявність бажання самостійно займатись образо творенням чи музикуванням.

На початку другого етапу експерименту було проведено анкетування молодших школярів з метою визначити наявність інтересу до уроків мистецтва, до занять музикою, малюванням, ліпленням, конструюванням та з'ясувати мотиви та інтереси до різних видів художньо-творчої діяльності. Вдалось виявити, що 93% респондентів мають бажання дізнатись глибше про різні види мистецтв, у 71% школярів інколи виникає бажання створити щось незвичайне,

нове в музиці чи у малюнку, зліпити незвичну фігуру, вони із задоволенням відвідують уроки мистецтв. Так, 71% респондентів подобається співати; 61% – люблять танцювати; 89% – малювати та ліпити. 43% респондентів назвали своїх улюблених співаків, представників поп-музики (Тіну Кароль, Дзідзьо, НК, Джамалу, Манатіка, гурти «Казка», «Океан Ельзи»), а 36% відомих художників (Катерину Білокур, Сальвадора Далі, Леонардо да Вінчі, Івана Айвазовського та інших).

За допомогою анкетування та опитування вчителів вдалось з'ясувати, що 75% респондентів відвідують музичні та художні школи, школи мистецтв, гуртки мистецького спрямування у закладах позашкільної освіти, де 46% – вчаться грати на музичних інструментах, зокрема гітарі, барабані, фортепіано, 21% – навчаються малювати, 7% – займаються у театральних студіях. Отримані результати (рисунок 6) вказують на те, що 78% опитаних відвідують уроки мистецтва з особливим бажанням («на уроках звучить музика», «ми малюємо та створюємо картини», «можна поспілкуватися», «вивчаємо пісні та рухаємось під музику»).

Рис.6. Співвідношення молодших школярів щодо ставлення до уроків мистецтва

Отже, потрібно знайти засоби та шляхи для підвищення мотивації та інтересу молодших школярів до художньої творчості, занять мистецтвом, підняти імідж уроків мистецтва серед учнів.

Окремо зазначимо, що під час педагогічної практики ми аналізували уроки мистецтва, що проводили досвідчені вчителі та самостійно готували та проводили інтегровані уроки. Зазначимо, що особливий інтерес в учнів викликали моменти, коли вчитель відтворював мелодію пісні чи розспівки на музичному інструменті (металофон, сопілка), застосовував нові техніки образотворення (зубною щіткою, ватною паличкою чи пластиковою виделкою), пропонував вправи на ритмічну чи мелодійну імпровізацію, пропонував самостійно обрати спосіб та засоби образотворення, тощо.

Наступним кроком стало визначення рівнів пізнавально-діяльнісного компонента. Спочатку ми встановили рівень знань молодшими школярами мистецької термінології, вмінь їх застосовувати у творчій словесній діяльності. Учням було запропоновано скласти казку чи цікаву розповідь про музичні інструменти, кольори чи інші відомі мистецькі поняття. Це завдання учні починали робити на уроці, а завершували вдома. Вдало з цим завданням справилось 29% молодших школярів. Серед найкращих можна назвати яскраві художні твори: «Чарівна нотка», «Казка про сопілочку», «Дружні звуки», «Як маленька скрипочка стала відомою». Це свідчить про те, що третьокласники знайомі із такими мистецькими поняттями як: звук, тембр, голос музичних інструментів, розуміють, що кожен музичний інструмент по-своєму унікальний, чарівний, найкращий. Приємно вразила нас якість та оригінальність оформлення деяких робіт. Наприклад, Подолянчик Ольга не тільки написала казку про ноти та скрипковий ключ, а й створила ілюстрації до неї. Якість виконання цієї творчої роботи свідчить про високий рівень творчого розвитку та готовності до творчої самореалізації, оскільки, за висловами учениці, вона хотіла не тільки отримати гарну оцінку, а головне, щоб казка сподобалась однокласникам. Звичайно, у виконанні деяких робіт відчувалась допомога

батьків, але, на нашу думку, досвід колективної творчості це крок до успіху творчої самореалізації дитини.

Наступним творчим завданням було намалювати та оздобити куманець (глиняний посуд українців). Робота виконувалась під звуки українських народних мелодій. Перед виконанням завдання була проведена підготовча робота – коротка розповідь про традиції кераміки, перегляд відео про особливості створення керамічного посуду з глини на гончарному крузі, роз'яснено призначення глиняного куманця, подано зразки його оздоблення та різні варіанти розпису. Було проаналізовано характер українських народних танцювальних мелодій, що багаті на мілізматичну подібну до орнаментів та візерунків українських розписів. Після завершення створення неповторних куманців проходив захист учнівських творчих робіт: школярі ділилися своїми враженнями, почуттями від музики, розповідали як настрої та характер мелодій позначився на виборі кольорів, ліній, штрихів, візерунків для оздоблення їх куманця.

Ми виявили, що створити та передати на малюнку художньо-естетичний образ музики вдалося не всім учням. На жаль, 32% респондентів було важко справитись із завданням, їхні малюнки однотонні, не виділяються оригінальністю, не зовсім відповідають характеру та настрою музики, не завершені до кінця, тому ці школярі мають низький рівень пізнавально-діяльнісного критерію розвитку креативності. Роботи учнів, у яких намальовано оздоблений куманець вийшов, але не збережені пропорції чи симетрія розташування, респондентам було важко презентувати свою роботу віднесено до середнього рівня (36%), а 14% – до достатнього. 18% (високий рівень) респондентів повністю самостійно, швидко, акуратно виконали завдання. Вони із захватом розповідали про свої роботи, ділилися своїми асоціаціями, їхні роботи вирізняються унікальністю у доборі оздоблення та створення орнаментних візерунків, тощо.

Узагальнені результати щодо рівня розвитку пізнавально-діяльнісного критерію готовності молодших школярів до творчої самореалізації подані на рисунку 7.

ис.7.
Рівні
і
пізн
авал
ьно-
діял
ьніс
ного

критерію готовності молодших школярів до творчої самореалізації на уроках мистецтва

Визначити рівні оцінно-рефлексивного критерію готовності молодших школярів до творчої самореалізації допомогло тестування за методикою Е. Торренса, модифікованого Дж. Гілфордом. Звичайно ми дещо спростили завдання та зменшили їх обсяг.

Інтерпретаційний критерій креативності пов'язаний із особливостями мислення, інтелектом тощо. Психологи Дж. Гілфорд та Е. Торренс встановили, що творчі здібності, а отже творчий потенціал, залежать від типу мислення. У нашому дослідженні ми вказували на важливості ірраціонального мислення для сприймання творів мистецтва (п. 1.2.). Вважаємо, що такі показники як: *швидкість думки* – вміння продукувати велику кількість ідей за одиницю часу; *гнучкість* – здатність швидко переключатися з однієї ідеї на іншу, взаємодоповнювати їх; *оригінальність* – здатність продукувати нові, нестандартні ідеї; *точність* – характеризує логічність, ясність рішень та висновків у незнайомих ситуаціях, – важливі для виявлення творчих вмінь, отже й готовності до творчої самореалізації.

Уникнути занепокоєння респондентів під час експерименту допомогло створення сприятливої атмосфери. Завдання до тестів зачитувались та були

надані письмово, а робота з тестами проходила в ігровій формі. Респондентам потрібно було дібрати чи придумати якнайбільше різноманітних відповідей на завдання, виявити свій гумор і уяву, спробувати знайти відповіді, які не зможе придумати ніхто інший. Тестування тривало протягом уроку. Наприклад, потрібно було домалювати можливі деталі до фігури, щоб вийшло уявне зображення (додаток Б). Завдання були складені так, щоб оцінити кожного учня за вищевказаними критеріями. Варто відзначити оригінальність робіт невеликої кількості учнів (12%), що вирізнялися малюнками та деталями, яких не було в інших роботах.

На уроці мистецтва молодші школярі знайомилися зі звучанням музичних інструментів та оркестрів музичних інструментів. Учні пробували відбивати ритм маршів, використовували ударні (барабан, бубон), шумові (шейки, дзвіночки, маракаси) та притупи та оплески. Домашнім завданням було самостійне виготовлення та оздоблення шумових інструментів з будь-яких матеріалів. Нас вразила винахідливість у виборі матеріалів та оздобленість кількох саморобних інструментів. Наприклад, Кравцов Міша виготовив невелику дощовицю з картонного тубусу та зубочисток та оздобив її синьо-жовтими стрічками, Катеринчук Маша та Олексюк Андрій створили маракаси з декоративної тикви та розмалювали їх чудернацькими візерунками. На наступному уроці школярі презентували свої роботи, розповідали про процес та спосіб створення шумових інструментів. За допомогою оцінок товаришів та самооцінки учні з'ясовували та обирали кращий інструмент. Однак, однозначної відповіді досягти не вдалось, оскільки кожен з презентованих інструментів був унікальним. Потім великим оркестром учні супроводжували звучання маршу Чорномора.

Якість отриманих особисто-значущих творчих продуктів визначалась нами за кількістю творчих елементів у виконаному завданні, самостійності, відносної новизни отриманого творчого продукту як для самого учня, так і для однокласників, естетичність. Щоб отримати більш об'єктивну картину про рівні готовності учнів 3-А класу до творчої самореалізації, ми звернулись до вчителів початкових класів, які проводять уроки мистецтва, оскільки вони

спостерігають та працюють із учнями протягом навчального року, тому знають учнів краще. Отримані результати наведено у таблиці 1. Узагальненні результати експерименту показали, що тільки 11% респондентів мають високий рівень готовності до творчої самореалізації, переважна більшість учнів (39% та 26%) відповідно мають достатній та середній рівні (таблиця 1.).

Таблиця 1.

Результати дослідження рівня готовності до творчої самореалізації учнів 3-А класу

Рівні готовності (РР)	РГ у % мотиваційного критерію	РГ у % пізнавально-діяльнісного критерію	РГ у % оцінно-рефлексивний критерій	РГТС у % учнів 3-А класу (дані опитування вчителів мистецтва)	РГТС учнів 3-А класу, %
Високий	46	18	0	0	11
Середній	32	36	35	18	26
Достатній	11	14	41	57	39
Низький	11	32	24	25	24

Отже, отримані нами дані у ході констатувального етапу педагогічного експерименту свідчать про наявність значного відсоткового показника достатнього (39%) та низького (24%) рівнів готовності молодших школярів до творчої самореалізації. Такий результат вказує на приховані, нерозкриті творчі задатки учнів початкових класів, які потрібно виявити та розвинути, тобто на необхідність пошуку нових методів, прийомів, засобів впливу на формування позитивного ставлення дітей молодшого шкільного віку до уроків мистецтва, а також розробки ефективних шляхів підготовки молодших школярів до творчої самореалізації на уроках мистецтва.

Таким чином, підготовка молодших школярів до творчої самореалізації проходить традиційні етапи розвитку : від знання до вміння, а згодом до рівня навички. Тому молодшим школярам потрібно навчитись докладати вольові зусилля, наполегливо вчитися вправлятися та тренуватися в музичних та образотворчих завданнях різної складності та видів, щоб заняття творчістю стали необхідними, допомагали не тільки отримати нові знання, а розслабитися та отримати задоволення. Про педагогічні умови творчої самореалізації молодших школярів на уроках мистецтва мова піде в наступному розділі.

РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

2.1. Впровадження поліхудожнього підходу до організації творчої діяльності молодших школярів на уроках мистецтва

З давніх часів відома внутрішня спорідненість природи різних видів мистецтв. Всі мистецтва цінні та унікальні. Визначити серед жанрового розмаїття мистецтва головне чи другорядне просто неможливо. Жоден вид мистецтва не може бути замінений іншим, оскільки кожному притаманні власні художньо-виражальні засоби. Наприклад, живопис або графіка, на відміну від музики, можуть зображати видимий предметний світ. Тоді як музика здатна досконало відтворювати духовне життя людей, передавати характер та динаміку її переживань, виражати та втілювати найтонші нюанси почуттів та емоцій.

Всі види мистецтв утворюють динамічну систему, що наділена величезним педагогічним потенціалом, слугує естетичним, пізнавальним, комунікативним, розвивальним, виховним, релаксаційним потребам людей. Існує тісний внутрішній, творчий, життєвий (хронологічний, сюжетний) взаємозв'язок між різними видами мистецтв. Це не випадково, оскільки всі

види мистецтв народжуються з єдиного першоджерела – реального життя, яке однаковою мірою живить творчість і художника, і поета, і письменника, і композитора, і народного майстра. Між видами мистецтв існує внутрішній взаємозв'язок та зовнішній – із життям. Кожен твір мистецтва об'єктивно опосередковує численні взаємозв'язки з іншими творами, життєвим і художнім досвідом. Саме тому світ, відтворений в конкретному мистецькому творі, набуває цілісності.

Як справедливо зазначають І. Барановська та Н. Мозгальова у статті «Поліхудожня освіта майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: проблеми і перспективи»: «Глибинне споріднення художнього відображення навколишнього світу в мистецьких творах зумовлено природою художньої свідомості людини. Багатовікова історія людства вказує, що художній розвиток проходив у двох зустрічних напрямках: від синкретизму мистецтва до утворення, на основі синтезу, окремих його видів, і навпаки. Кожен вид мистецтва володіє характерними зображувальними та виражальними засобами, завдяки яким розширюється асоціативна діяльність свідомості, актуалізується уява, відкриваються широкі можливості для поліхудожнього впливу на особистість» [7, с. 10-12].

Впровадження поліхудожнього підходу на уроках мистецтва дозволяє на основі спільних для всіх видів мистецтв закономірностей (ритм, простір, час) знаходити образні аналогії в різних видах мистецтва. Знайомство та зіставлення творів художників, композиторів, поетів, письменників, народних майстрів, їх порівняння, знаходження аналогій між виражальними засобами різних видів мистецтва допоможе розкрити перед молодшими школярами цілісну систему художніх взаємозв'язків між видами мистецтв, мистецтвом та життєдіяльністю людей і навколишнім світом.

Поліхудожній підхід ґрунтується на ідеї комплексного впливу мистецтв на особистість дитини. Нам імпонує визначення, що наведено в електронному підручнику інтегрованого курсу Мистецтво для 3 класу: «Мистецтво – вид діяльності, що відтворює дійсність у конкретно-художніх образах через почуття і переживання». Завдяки просторово-часовим характеристикам твори мистецтва

діють на емоційно-почуттєву сферу дитини, оскільки є засобом емоційно-образного відображення дійсності та створення художнього ефекту. Також важливо підкреслити, що художній простір має особливу організацію, в ньому діють спільні для різних видів мистецтва художні закони, а саме: закони перспективи, гармонії, симетрії, пропорційності, тощо. Семіотична неоднорідність стимулює інтегративні механізми для умовно-сприйнятних перекладів з мови одного мистецтва на мову іншого. Саме завдяки антропоморфності мислення дитина може досягти невидимі взаємозв'язки між різними видами мистецтв. За словами композитора А. Шнітке: «Є взаємодія матеріалу поза його матеріальною спорідненістю. Взаємодія, яку я не можу пояснити. Але вона важлива... Це так, як на Землі ти бачиш окремі предмети, а коли ти піднімаєшся на висоту, то помічаєш невидимі зв'язки. Ти більше бачиш у часі, так як більше бачиш у просторі [48, с.67].

Зазначимо, що ідею поліхудожнього підходу до виховання вперше обґрунтував Б. Юсов. Він розкривав його як: «інтегровану взаємодію різних форм і видів художньої творчості школярів». Інтеграція, на думку вченого, – це розкриття внутрішньої спорідненості різноманітного художнього прояву, перетворення заданої художньої форми в іншу ментальність – розмалював звук, звук – в простір, простір – у віршований рядок [51]. Іншими словами, інтеграція – взаємопроникнення елементів, які роз'єднанні, але мають внутрішні зв'язки.

Невипадково принцип «інтеграції різних видів мистецтв» лежить в основі курсу «Мистецтво» в школі I ступеня. Цей принцип укладання програм дозволив оновити зміст мистецької освітньої галузі, подолати ізольоване викладення мистецьких дисциплін, починаючи з перших років навчання в школі, узгодити міждисциплінарний зміст з технологіями особисто-розвивального спрямування, впроваджувати інноваційні технології навчання й виховання засобами мистецтва.

Сукупність міждисциплінарних знань та уявлень про особливості різних видів мистецтва, їх взаємодію у багатогранному полікультурному просторі, що отримують учні на уроках мистецтва сприяє розвитку внутрішнього світу, формуванню світогляду, образного мислення, емоційного інтелекту, і як

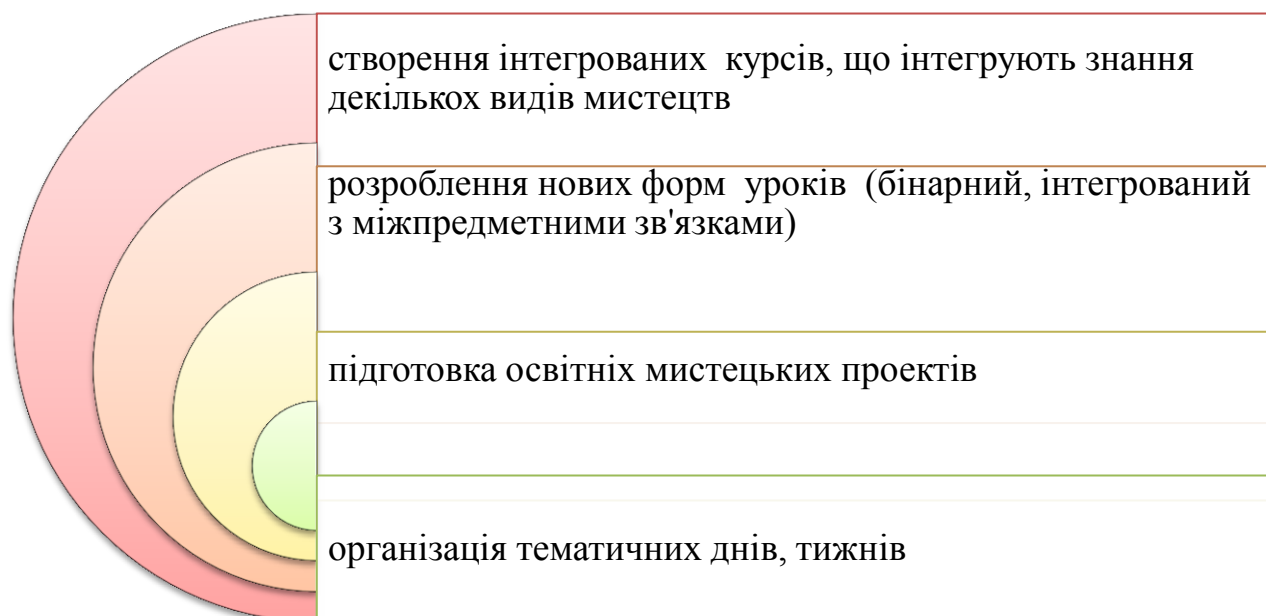
наслідок, творчій самореалізації. Ми вважаємо, що інтеграція в сучасній мистецькій освіті розуміється не лише як засіб структурування змісту і систематизації навчального матеріалу в органічних зв'язках, але й як інноваційна педагогічна технологія. Л. Масол, автор концепції інтегрованого викладання курсу «Мистецтво», поділяє художньо-інтегративні технології на три групи за провідним інтегралом, а саме:

- духовно-світоглядний вид інтеграції, що здійснюється на основі спільної для всіх видів мистецтв тематизму, пов'язаного з зображенням у мистецтві різних аспектів життя;
- естетико мистецтвознавчий – здійснюється на основі введення споріднених для різних видів мистецтв понять і категорій – естетичних, художньо-мовних, жанрових, тощо;
- комплексний – передбачає одночасне поєднання декількох видів інтеграції, провідних інтеграторів із двох попередніх груп або ще й із додаванням до них інших [25, с. 8, 9].

Цінним для нашого дослідження є досвід відомого музиканта Б. Яворського, який створив цілісну концепцію розвитку асоціативного мислення школярів. Згідно цієї концепції мислення дитини проходить певний шлях розвитку (від розрізнених зорових, рухових, слухових вражень до усвідомлених, логічних асоціацій вищого порядку. Безпосередність певного виду образності або, навпаки, необхідність асоціативного домислювання зумовлює сильні й слабкі сторони різних видів мистецтва у їх конкретно-почуттєвому впливі на слухача, читача, глядача. Наприклад, художнє слово викликає емоційно-естетичну реакцію. Сприймання музики йде зворотнім шляхом: емоційно-естетична реакція викликає активну діяльність свідомості. Тому співдружність цих видів мистецтва виявляється такою плідною.

Однак, варто пам'ятати, що взаємодія (інтеграція) різних видів мистецтва в освітньому процесі – це не просто додаткове залучення на уроки одного виду мистецтва матеріалу іншого або ілюстрування одного виду мистецтва іншим. Йдеться про те, що кожен вид мистецтва – неповторна художня цінність, що має свої специфічні особливості й своєрідний вплив на особистість школяра. Установлення міжпредметних зв'язків допоможе сформувати в учнів цілісну систему знань про мистецтво.

На рисунку 8 представлено шляхи впровадження принципу міжпредметної інтеграції в сучасній початковій школі.

Рис.8. Шляхи впровадження принципу міжпредметної інтеграції в початковій школі

Наприклад, вивчаючи на уроці тему «Гумор в мистецтві», вчитель пропонує учням здійснити подорож-мандрівку колоритною та веселою країною мистецтв, на протязі якої доносить до учнів думку, що кожен вид мистецтва розмовляє своєю мовою, як от: література – словом, хореографія – мовою рухів, образотворче мистецтво – мовою ліній та кольору, а музика – мовою музичних звуків. На уроках читання діти знайомились з гуморесками (смішними віршиками) П. Глазового. Першою зупинкою стане станція «Музична». Можна запропонувати *послухати* учням два музичні твори (В. Косенко «Гумореска», М. Лисенко «Експромт») та з'ясувати: за допомогою яких засобів виразності, елементів музичної мови композитори створюють гумористичний, веселий настрій, чому їх твори мають такі назви?. Аналізуючи музичну мову «Гуморески» В. Косенка, молодші школярі вказують на «стрибаючу» вгору-вниз мелодію; коротенькі інтонації, що нагадують сміх; яскраві акценти та гострі звуки акомпанементу. В «Експромті» М. Лисенко хотів підкреслити якийсь веселий момент, швидкоплинний настрій за допомогою виразності руху

мелодії, її легкості. Завдяки цим виражальним засобам композитор досягнув блиску та яскравості художнього образу.

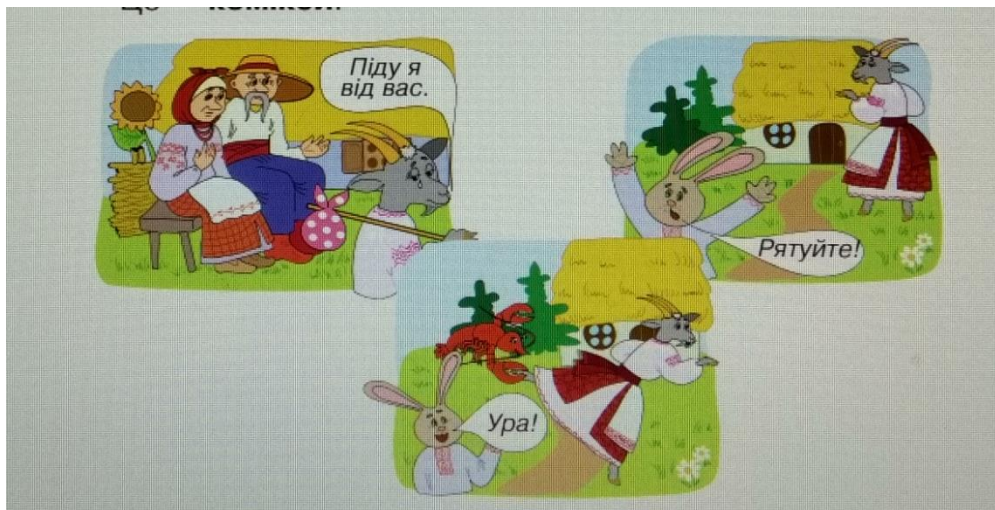
Наступним етапом уроку (друга зупинка – станція «Пісенна») стане вивчення та пісні А. Бенцаровської та Р. Рудого «Посмішка». Подаємо перший куплет та приспів пісні:

У колиці маля посміхається,
все на світі тепліше здається.
Посміхнеться дівчині юнак –
і два серця заб'ються у такт
Приспів. Посміхайтесь люди частіше,
На землі тоді буде тепліше
Хай турботам немає кінця,
Але посмішка всім до лиця

Аналізуючи зміст пісні, вчитель на тому, що гумор асоціюється в літературному мистецтві з посмішкою. Якщо на обличчі з'являється посмішка на світі все здається теплішим, навіть проблеми та турботи стає простіше й веселіше розв'язувати. Учні *виконують (співають)* пісню під музичний супровід або фонограму, намагаються передати легкість та веселий настрій.

На наступному етапі уроку (станція «Графічка») діти *розв'язують* проблемне питання: як гумор можна зобразити за допомогою олівців та фарб?. Вчитель знайомить учнів з одним із жанрів графічного мистецтва – шаржем (карикатурою), пояснюючи учням, що шарж – це добродушно-гумористичне зображення людей. Водночас, демонструючи шаржі майстрів карикатуристів, звертає увагу на використання певних зображальних прийомів, а саме : аглютинація – «склеювання», злиття окремих елементів або частин тіла в один образ, акцентування – виділення і підкріплення будь-якої частини, деталі для створення образу (наприклад, балакуна малюють з довгим язиком, тим самим висміюючи цю ваду людину); гіперболізація – збільшення або зменшення якоїсь частини тіла, зміна кількості частин тіла, інколи їх зміщення (наприклад, прудкого бігуна малюють з шістьма і більше ногами).

Ще один вид образотворчого мистецтва, що пов'язаний з гумором – це комікси. Художник за допомогою кількох картинок з короткими надписами зображує зміст відомої казки. Саме короткі вигуки, репліки, думки головних персонажів доповнюють емоційний хід сюжету (рисунок 9).

Рис. 9. Комікси до української народної казки «Коза-Дереза»

Наступною станцією стане станція «Циркова». Цирк – це вид мистецтва, який ми не можемо уявити без комічного персонажу – Клоуна. Саме він з'являється в перерві між номерами, щоб розвеселити публіку. Розглядаючи картину «веселого художника» Ю. Мацика «Веселий дует» учні слухають твір Д. Кабалевського «Клоуни». Важливо, щоб діти засвоїли знання про те, що художник передав гарний настрій та гумористичний характер клоунів за допомогою яскравого одягу та всієї палітри кольорів. А музикант вдавня до інтонаційних перегуків чи змагань між найближчими по звукоряду нотами. Інтригу уроку можна підтримати низкою запитань: «Що відрізняє клоуна від інших артистів цирку?, Чому клоуни зазвичай розфарбовують обличчя?», а також «Де у світі, у яких країнах є пам'ятники цирковому жартівнику – клоуну?»

Наступним, заключним етапом уроку (Станція «Творча») стане виконання учнями творчого завдання на вибір: створити комікс чи образ клоуна (портрет людини в гримі) (додаток В). Для створення малюнків учні використовують

олівці та фломастери. Ескізи малюнків роблять простим олівцем. Яскравим завершенням уроку стане презентація та захист творчих робіт.

Таким чином, на протязі одного уроку ми спробували продемонструвати впровадження першої педагогічної умови, а саме: поліхудожній підхід до організації творчої діяльності молодших школярів на уроках мистецтва. Розкриваючи складне поняття «Гумор в мистецтві» ми намагалися на основі принципу інтеграції познайомити молодших школярів з особливостями мовних та зображальних засобів різних видів мистецтв, залучити до різних видів творчої діяльності (слухання музики, спів та виконання пісні, проблемна дискусія, малювання, тощо).

Наступний параграф присвяtimo обґрунтуванню другою педагогічної умови підготовки молодших школярів до творчої самореалізації на уроках мистецтва.

2.2. Розвиток пізнавальної активності та самостійності молодших школярів засобами казки

Одним із найдавніших та найпоширеніших видів оповідальної народної творчості є казка (фантастичний розповідний твір про вигадані, а нерідко й фантастичні події чи пригоди). В словнику літературних термінів зазначено, що «казка – один із основних жанрів народної творчості, епічний, сюжетний художній твір усного походження [44]. Феномен «казка» походить від слова казати (сказувати, розказувати). На нашу думку, на всьому світі немає жодного народу, який би не складав казки, не створив свого «казкового епосу», що відображає його життєву та соціальну філософію, побут, історію. За своїм змістом та поетикою казки подібні до сказань, легенд, міфів, баладних пісень та билин. Їх захоплюючий фантастичний сюжет, що інтригує слухача, нерідко супроводжують пісні, приказки, прислів'я, загадки, замовляння [46].

Казка – невід'ємна частина дитинства. Кожен в дитинстві, затамувавши подих слухав цікаві казкові історії. Ставши дорослими, ми переказуємо,

знайомі з дитинства казки дітям, які розуміють їх по-своєму, вимальовуючи в своїй уяві образи казкових героїв, переживаючи емоції, що передає казка. Будь-яка казка містить урок, мораль, яку читач чи слухач обов'язково має засвоїти.

Українські народні казки – складний фольклорний жанр, оскільки існує велике розмаїття видів казок, що різняться змістом, стилем, походженням, складом дійових осіб, фантастичністю сюжету, соціально-побутовими конфліктами, тощо. На рисунку 10 подано типові жанрові різновиди української народної казки

Рис. 10. Жанри української народної казки

Проаналізувавши змістовні та сюжетні лінії українських народних казок різних жанрів, стає зрозумілим, що їх спільною жанровою ознакою є фантастика, вимисел. Наприклад, в казках про тварин («Семеро козенят», «Котик та Півник», «Лисичка і Журавель» та ін..) герої-звірі товаришують, співають, танцюють, ходять один до одного у гості, оскільки тварини наділені людськими риси, хоча в житті такого ж не буває. Неправдоподібний вимисел є і в чарівних, фантастичних («Як квітень до березня в гості ходив», «Івасик-Телесик», «Кирило Кожум'яка», «Котигорошко» – допомога сил природи) і

соціально-побутових («Мудра дівчина», «Казка про дідову та бабину дочку» – обіграння типових рис персонажів у комічні, майже фантастичні ситуації) казках. Характерною ознакою української народної казки є вміст відомостей про звичаї, традиції, матеріальну та духовну історію українського народу.

Як підсумок зазначимо, що жанр української народної казки не випадково широко представлено в освітніх програмах початкової школи. Казки містять невичерпний педагогічний та арттерапевтичний потенціал. Вони здатні навчити, розвинути, виховати, збудити пізнавальну активність молодших школярів, оскільки мають інтригуючі фантастичні, динамічні, колоритні та різнобарвні сюжети. Водночас, це невеликі за обсягом твори, написані простою, доступною літературною мовою, і, головне, казки дозволяють слухачу поринути у чарівний світ мрій та фантазій.

Сьогодні в світі є велика кількість казок, написаних письменниками, яких називають казкарями. Особливістю авторських казок є те, що одна й та сама історія сприймається по-різному представниками різних вікових груп. Дитячі казки Шарля Перро, братів Грімм чи Ганса Крістіана Арденсена дитині здаються безневинними розповідями, в той час як доросла людина знайде в них серйозні проблеми і мораль. Часто книги, орієнтовані спочатку на юного читача, розтлумачуються дорослими по-своєму. Незважаючи на достатньо великий досвід вивчення впливу казки на дитину в педагогічній науці продовжуються пошуки нових технологій розвитку та навчання молодших школярів казкою. Розглянемо деякі з них.

В інтегрованому курсі «Мистецтво» для початкових класів рекомендовано знайомити учнів з різними видами мистецтв. Одною з тем уроку може стати тема «У світі театру». Театр – мистецтво синтетичне, оскільки органічно об'єднує в собі і музику, і акторську гру, і образотворчі, і декоративно-ужиткові, і літературні, і хореографічні мистецтва. Театральні технології близькі та зрозумілі дітям, тому що в основі їх лежить гра, дія різноманітних образів героїв. Саме на театральній сцені є можливість оживити казкових героїв. Вчитель розповідає учням, що одна й та сама казкова вистава, наприклад: «Червона шапочка» за мотивами однойменної казки Шарля Перро

може бути поставлена у різних театрах, що різняться між собою домінуючими виражальними засобами. Можна запропонувати молодшим школярам виконати завдання «Одна вистава – різні театри» на розвиток пізнавальної активності (рисунок 11),

Одна вистава – різні театри

театр опери та балету

театр ляльок

театр оперети

драматичний театр

Рис. 11. Зразок тестового завдання «Одна вистава – різні театри»

Учні мають актуалізувати свої знання, увагу, асоціативне мислення та визначити : У яких театрах побував фотограф? Що допомогло здогадатися та самостійно зробити правильний вибір? Далі учні переглядають фрагменти вистав «Червона шапочка» різних театрів, а потім і фрагмент мультфільму за цією казкою та самостійно дають відповіді на низку проблемних питань :

- Що є спільного у всіх виставах?,
- Чи схожі костюми в одних і тих самих персонажів? Чим саме?
- Чим мультфільм відрізняється від театральних вистав?
- Як мультиплікатори та актори різних театрів передають емоції персонажів, що дозволяє створити їм яскравий художній образ?

Наступним може бути завдання «Створення театрального костюму». Учні уявляють себе художником-декоратором та створюють ескіз костюму улюбленого казкового героя (додаток Г). По завершенні презентують свої

роботи перед однокласниками, акцентуючи увагу на деталях костюму, що допоможуть упізнати персонажа глядачам.

Кожна вистава – це копітка праця багатьох людей. Саме тому використання театральних технологій на уроках мистецтва в початковій школі уможливорює «примірювання» учнями різних ролей: художників, декораторів, режисерів, акторів, композиторів, хореографів, гримерів.

Одним із завдань на уроках мистецтва може стати виготовлення ляльок казкової вистави пальчикового театру. Матеріалом для виготовлення персонажу казки можуть бути різноманітні матеріали: кольоровий папір, картон, фетр, тканина, нитки, тощо. Учні за шаблонами виготовляють на вибір одного з персонажів казки (додаток Д). Самостійно оздоблюють костюми характерними деталями.

Театр ляльок – веселий та захоплюючий вид творчої діяльності. Створеного власноруч героя учні зможуть «оживити» за допомогою гри (рухів та голосу). За допомогою гри-драматизації молодші школярі розігрують знайомий сюжет казки, розвивають його або придумують новий. Однак спочатку, перед створенням художнього образу, ляльку потрібно розглянути, скласти характеристику поведінки, добрати потрібну інтонацію голосу та стиль мови. Зазначимо, що драматизація казки нерідко допомагає дітям зреалізувати недосяжні бажання та мрії, оскільки дитина швидко включається в гру і діє вже від імені героя. У той же час, такі імпровізовані казкові вистави носять психокорекційний, дидактичний, виховний характер, оскільки розвиток сюжетної лінії, встановлення прагнень героїв та мети обов'язково призводить до усвідомлення неадекватності дій та поганих негативних вчинків казкових героїв, пошуку шляхів корекції та нових моделей соціально-прийнятної поведінки.

Залучити учнів до створення чи переробки сюжету відомої казки на свій лад допоможе використання технології сторителлінг, тобто технології, що навчає дітей спонтанно складати цікаві історії. Наприклад, дітям пропонується змінити хід казки чи вигадати казці щасливий кінець. Звичайно перші спроби учнів дещо незграбні, однак систематичне вправляння дає гарні плоди. Також

можна змінити завдання та запропонувати створити нову казку з героями з різних відомих казок, запропонувати кілька предметів та вигадати для них пригодницьку, фантастичну історію, наділивши певними якостями та талантами.

В процесі розігрування ігор-драматизацій за сюжетами казок, участі у різних театралізаціях (пісень, віршів) та роботі над виставою діти вчаться грати (зображати) різні емоційні стани та розкривати характери персонажів, удосконалюють техніку мови, дрібну моторику пальців рук, музичний слух, хореографічні вміння, розвивають свій емоційний інтелект, розширюють словниковий запас, здобувають навички композиційної побудови вистави, тощо. Колективна робота над виставою в невимушеній творчій атмосфері дозволяє подолати скутість, невпевненість в собі окремих дітей, значно активізує емоційно-почуттєву сферу, розвиває цілий комплекс гнучких навичок, розкриває можливості для творчої самореалізації кожного учня. Наступний параграф присвятимо обґрунтуванню третьої педагогічної умови, а саме налагодженню творчої взаємодії на уроках мистецтва на ігрових засадах.

2.3. Налагодження творчої взаємодії на уроках мистецтва на ігрових засадах

Ігрові елементи навчання широко застосовуються на уроках мистецтва в початковій школі. Гра ще залишається улюбленим видом діяльності. Непомітно для себе, невимушено, граючись, дитина опановує, вкладеними в гру знаннями, набуває операційно-виконавських умінь та навичок. Вчитель початкової школи має володіти хоча б найпростішими алгоритмами створення ігрових ситуацій на різних етапах уроку, арсеналом дидактичних та розвивальних ігор, що можна застосувати для розширення мистецького тезаурусу школярів, поглиблення мистецьких знань, формування художньо-виконавських вмінь та досвіду творчої діяльності. Ігри допомагають створити в класі атмосферу творчої взаємодії, залучити до гри та невимушеного навчання кожного учня класу.

Саме в грі молодші школярі мають можливість проявити, а вчитель відкрити, свої приховані уподобання, інтереси, бажання. Наприклад, музичні ігри, такі як: «Музичне лото», «Склади ребус», «Проспівай своє ім'я», «Я – композитор», «Музичні звуки», «Музичні журналісти» та багато інших, допомагають краще засвоїти нотну грамоту, основи художньо-виражальної мови музичного мистецтва, формують і розвивають музичні здібності – пам'ять, слух, ритмічне та ладове відчуття. В процесі музичних ігор молодші школярі набувають потрібні виконавські навички – вокально-хорові, творчо імпровізаційні, ритмічно-супровідні та ін.

У сучасних умовах швидкого інформаційного та соціокультурного розвитку ігрова діяльність для молодших школярів зберігає своє значення як найбільш доступна і природна форма діяльності, що усуває авторитарність у стосунках учителів і учнів, створює особливу атмосферу інтересу, емоційного піднесення, відкриття нових для себе емоцій та вражень.

Народні ігри-драматизації є віками перевіреним засобом виховання підростаючого покоління. На важливості використання педагогічного потенціалу народних ігор-драматизацій наголошували як відомі педагоги класики (М. Леонтович, М. Лисенко, К. Стеценко, Л. Степовий, В. Верховинець), так і сучасні педагоги (І. Барановська, О. Лобова, О. Довженюк, О. Смоляк). В більшості це хороводні пісні-ігри, в яких пісня, діалог, рухи органічно взаємопов'язані між собою та доповнюючи один одного допомагають створити цілісний художній образ, наприклад Весни, як в піснях «Подоланочка», «Кривий танець», «Сонечко», тощо.

Крім того, ігри розвивають і загартовують учнів фізично, ознайомлюють їх з тими чи іншими трудовими процесами, що склалися та були традиційними для українців; вчать спостережливості, спритності, кмітливості. Ігри-драматизації є формою «незацікавленого спілкування», «спілкування заради спілкування», яке в процесі історичного розвитку набувало самостійної цінності для людської особистості і стало загальнонародним надбанням. Спілкування в цьому контексті є одночасно і самоствердженням особистості, своєрідним визнанням її іншими членами колективу. В таких іграх

зміцнювалась дисципліна, загартовувалась воля, досягалось взаєморозуміння та взаємодопомога між учасниками колективних дій, виховувалися норми та правила поведінки, розроблялись форми діалогу в різних життєвих ситуаціях, у дітей формувалися жвавість і безпосередність.

До таких ігор О. Довженюк, В. Верховинець, А. Іваницький, О. Смоляк відносять, насамперед, ігри землеробської тематики, які в слові й пластиці відтворюють сівбу, вирощування, догляд, збирання, обробку польових та городніх культур. Прикладів таких хороводних ігор можна навести багато: «Мак», «А ми просо сіяли», «Ой на горі льон» та інші. Більшість сюжетів пісень мають жартівливий, гумористичний характер, тому вони легко сприймалися школярами і з інтересом виконувалися. Музично-поетичний матеріал дозволяє використовувати різні форми творчої інтерпретації – в сольному та ансамблевому виконанні, у вигляді інсценізацій чи театралізованого дійства, а також може включатись як ілюстрація до тематичних бесід і лекцій-концертів.

Приступаючи до проведення музичних ігор, вчитель попередньо обов'язково знайомить з ігровим репертуаром: заздалегідь підбирає такі пісні-ігри, що за змістом, формою, і способом проведення відповідали віковим особливостям учнів (мелодія в межах однієї октави, доступний ритм, цікавий зміст). Із задоволення молодші школярі вивчають різноманітні твори дитячого фольклору, які доступні їх світосприйняттю; дитячі пісні сучасних українських авторів (О. Янушкевич, М. Мазур, О. Антоняка, О. Лобової, Н. Май та інших).

На уроці мистецтва під час вивчення теми «Калейдоскоп музичних звуків» можна запропонувати молодшим школярам ігри з озвучування казок. Це можуть бути народні казки-ігри або невеликі українські народні казки різних жанрів (п. 2.3). Молодші школярі не тільки із задоволенням беруть озвучують казкового героя за допомогою музичних інструментів (різні брязкальця, барабани, шейки, трикутник, бубон та бубенчики), а й ще озвучують казку за допомогою різноманітних звуків, що виконуються всіма учнями класу (шум вітру, хурделиця – звук «Ш»: шелест листя – звук «С», звук дощу – стукіт пальчиком по парті).

Наприклад, можна озвучити класичний варіант відомої української народної казки «Рукавичка» чи її осучаснений варіант. Молодші школярі стають учасниками казки, оскільки, коли казку читають герої не говорять, їх репліки озвучують самі учні за допомогою обраних музичних інструментів. Учні, які не виконують ролі головних героїв казки створюють її шумовий супровід. Наприклад, у казці «Рукавичка» маленькій Мишці символізують та підійдуть – шейки, Жабці – бубон, Зайчику – коробочка, Лисичці – дзвоники, Вовку – кастаньєти, Ведмедю та кабані відповідно барабан та бубон. Звуки тріскачки будуть символізувати поступ Діда по хрусткому снігу.

Ішов Дід лісом (звучать тріскачки) та загубив рукавичку. Погода стояла сонячна, однак морозець став все міцнішим (шуми, що виникають під час м'яття паперу). Прибігла Мишка (шейки) та питає:

– Хто, хто в рукавичці живе? У відповідь – тиша. Тільки чути шум вітру (хором звук «Ш», що стає сильнішим та інколи затихає). Забігла (шейки) у рукавичку та й почала там жити. Тепло в рукавичці, затишно. А на дворі мороз та завиває хурделиця (хором звук «Ш» та «С»).....

– Я (шейки – Мишка)!

– Я (коробочка – Зайчик)!

– Я (дзвоники – Лисичка)!

– Я (кастаньєти – Вовк)!

– А ти хто?

– А я (барабан – ведмідь) волохатий; пустіть мене до хати!

– Заходь!

Ця форма роботи надзвичайно цікава дітям. Час минає непомітно. Дітям настільки цікаво, що закінчення заняття вони сприймають як непорозуміння і просять: «А може ще!»

У такій творчій співпраці молодші школярі опановують складні музичні поняття «тембр», «сила звуку», «динамічні відтінки!». За допомогою звуків шумових та звуковисотних ударних інструментів молодші школярі вчаться слухати та чути, розширюють свої знання, отримують навички творчої співпраці та досвід колективної художньо-виконавської діяльності. Зазначимо,

що під час гри потрібно обов'язково звертати увагу на всі запитання, пропозиції учнів, що стосувалися змісту та способу проведення ігор. Вміло пропонувати їх різноманітні варіанти, разом з учнями створювати їх імпровізаційні моделі.

Із задоволенням учні долучаються до створення мистецьких колажів, малювання портретів чи автопортретів у незвичний спосіб (тільки за допомогою зображення фруктів чи овочів), створення колективних та авторських творчих робіт шляхом різних нетрадиційних технік малювання, ліплення та створення аплікацій. Знайомство школярів з малюванням за допомогою різних, неприйнятних на перший погляд засобів – пластикова віделка, зубна щітка, ватні палички, м'ятий папір чи картопляні штампи дозволяє значно розширити не тільки знання, а й отримати досвід зображення предметів як традиційними, так і нетрадиційними засобами. Надання школярам можливості вибору техніки та способу малювання чи ліплення сприяє розвитку креативності, творчих здібностей, розширює можливості для творчої самореалізації кожного учня.

Крім дидактичних завдань, ігри мистецького спрямування виконують і виховні функції: збагачують духовне життя школярів, учать правилам спілкуватися, розвивають дитячу ініціативу, сприяють формуванню вмінню працювати в команді, розвивають емоційний інтелект та інші навички soft skills. Введення в шкільне життя ігор мистецького спрямування викликає в учнів радісний настрій, створює оптимістичний ритм їх навчання та виховання, благотворно впливає на емоційну сферу дітей. Використання на уроках мистецтва різноманітних ігрових завдань та вправ підвищує інтерес учнів до навчання, бо дає кожній дитині можливість випробувати свої сили, пережити хвилювання успіху, підвищити самооцінку. На думку дослідників, використання гри в освітньому процесі дійсно можна назвати методом дитячої радості у формуванні позитивного ставлення школярів до навчання (О. Богданова, В. Петрова).

Організація ігор мистецького спрямування передбачає дотримання певних методичних алгоритмів. Насамперед, слід чітко визначити, яку гру потрібно провести, чи відповідає вона темі та змісту та завданням освітнього

процесу. Для того, щоб провести музичну гру на належному рівні, необхідно скласти її план, в якому визначити: дидактичну спрямованість, розвивальні та виховні цілі, ігровий реквізит (унаочнення, роздаткові картки, музичні інструменти, матеріали та ін.), хід гри. Тому не випадково, що до творчого вчителя на урок мистецтва нерідко залітають хмарки, осінні листочки чи хмарки із творчими завданнями для учнів. Діти з нетерпінням чекають на таких «гостей», намагаються бути активними учасниками казкових пригод та подорожей. На наш погляд, не слід доводити, що ефективність уроку відразу зростає, якщо до класу заходять казкові герої, вони не лише приносять цікаві завдання, а вступають у суперечки з дітьми, або пояснюють нову тему, а інколи з помилками чи зовсім неправильно, щоб не лише зацікавити учнів, а й стимулювати до пошуку шляхів виходу з даної ситуації.

На уроках мистецтва можна застосовувати ряд музичних ігор, що сприяють не лише засвоєнню навчального матеріалу, але й активізують розвиток окремих психічних процесів, уможливають формування морально-естетичних процесів, уможливають формування морально-естетичних якостей особистості. Наприклад, на етапі закріплення навчального матеріалу, у кінці вивчення певної теми чи кількох тем, ефективним для перевірки знань та вмінь учнів є, не традиційні контрольні роботи чи тестові завдання (що, на нашу думку, неможливо застосовувати для об'єктивного оцінювання на уроках мистецтва), проведення ігор-подорожей, як от: «Подорож країною мистецтв».

Вчитель запрошує учнів здійснити незабутню подорож на швидкісному потязі чи літаку. Подорожуючи учні потрапляють у різні країни чи зупиняються на різних станціях та виконують цікаві ігрові завдання. Наприклад, на станції «Музична скарбничка» учням потрібно виконати завдання, на кшталт: прослухати музичні фрагменти, які звучали на уроках; пригадати назви музичних творів та обрати для кожного відповідне зображення чи малюнок. На станції «Пісенний вернісаж» учням пропонуються ілюстрації до вивчених на уроках пісень. Потрібно визначити, яка підходить до кожної пісні та проспівати один куплет чи приспів. Наступна станція «Загадки від майстрів» пропонує дітям розглянути зображені матеріали та інструменти та визначити майстрів,

які використовують їх у своїй роботі. Обов'язково в такій подорожі має бути творча станція, що залучає учнів до виготовлення творчих робіт, наприклад, з осінніх дарів: жолудів, шишок, каштанів, різних зернят, гілочок, тощо.

Таким чином, організація творчої взаємодії на уроках мистецтва на ігрових засадах – це дієвий засіб, що допомагає прискорити, сконцентрувати та емоційно оживити процес практичного засвоєння знань, умінь та навичок учнів, відкриває нові горизонти для творчої самореалізації молодших школярів. Дотримання на уроках мистецтва визначених нами педагогічних умов зробить уроки мистецтва незабутніми та цікавими, навчання мистецтвам буде проходити із задоволенням.

ВИСНОВКИ

Проблема творчої самореалізації сьогодні продовжує бути актуальною. Вона ставить перед вчителем мистецтва нові завдання. Їх розв'язання лежить у площині модернізації змісту початкової освіти, створення нових підручників інтегрованого курсу «Мистецтво», впровадження інноваційних форм і методів навчання та творчого розвитку засобами мистецтва.

У ході дослідження опрацьовано наукову та методичні літературу з проблеми дослідження, здійснено теоретичний аналіз базових понять «самореалізація», «творча самореалізація». З'ясовано, що проблема творчої самореалізації особистості складна та багатогранна. Доведено, що самореалізація особистості – це продуктивна творча діяльність, що спрямована на досягнення особистісних, групових, суспільно значущих цінностей. У процесі такої діяльності (самореалізації) розкриваються культура, властивості, якості та характеристики самої особистості, її потенційні задатки, ментальність, рівень прояву яких обумовлений якісними відносинами з соціальною системою та обставинами. Стверджуючи власне «Я» дитина самореалізується.

Встановлено, що в педагогіці самореалізація розглядається як «одна з цілей педагогічного процесу, що полягає в допомозі особистості здійснити свої позитивні можливості, розкрити нахили і здібності». Вивчено взаємозв'язок творчості та самореалізації. Сформульовано робоче визначення поняття «творча самореалізація молодших школярів» – це динамічний процес розкриття та використання їх творчого потенціалу в умовах закладу освіти (школи).

Вивчено творчий потенціал уроків мистецтва в початковій школі. З'ясовано, що мистецтво володіє дивовижною здатністю викликати в дітей творчу активність, оскільки будь-яке мистецтво – це продукт творчості. Важливо, щоб перші кроки дитини у світ мистецької творчості були скеровані досвідченим та творчим учителем. На уроках мистецтва вчитель знайомить учнів з мовою музичного та образотворчого мистецтва, вчить розуміти засоби образотворення в музиці та візуальних видах мистецтва, сприяє розвитку творчо виконавські навичок, збагачує мистецький словник та розширює мистецький досвід. Молодші школярі опановують різні засоби художньої творчості,

оскільки навчаються розуміти мову мистецтва, засвоюють різні способи художнього творення, інтерпретації мистецьких творів. Прогресивні вчителі включають до змісту програм вивчення нотної грамоти, засобів музичної виразності, щоб дати можливість учням усвідомити специфіку музичного мислення; знайомлять з такими поняттями як «лінія – засіб виразності», «силует», «колір», «палітра», щоб оволодіти навичками художнього сприйняття. На всіх етапах уроку мистецтва вчитель залучає учнів до різних видів художньо-творчої діяльності. Інтегровані уроки мистецтва мають стати сучасним простором для творчості вчителя та учнів, де на основі творчого діалогу, взаємодії, співпраці народжується панорама творчих ідей, відбуваються мистецькі батли, створюються унікальні продукти творчості.

Вивчено стан досліджуваної проблеми за результатами констатувального етапу експерименту. На основі аналізу наукової літератури (п.1.1, п.1.2.) з метою вивчення рівнів готовності молодших школярів до творчої самореалізації нами були виділені наступні критерії та показники:

- *мотиваційний* (міра прояву інтересу до образотворчої та музичної діяльності, бажання малювати, грати на музичних інструментах, презентувати свої творчі успіхи, інтерес до нового в світі мистецтва);
- *пізнавально-діяльнісний* (ступінь розвитку вмінь відобразити емоційне ставлення до художнього образу твору; створювати художні форми, в яких відчувається нерозривний зв'язок образів з думкою та почуттями, вміння оперувати різними образами та наочними уявленнями, якість та унікальність творчих робіт);
- *оцінно-рефлексивний* (ступінь самостійності у виконанні творчих завдань, сформованість уміння по-своєму розтлумачувати та пояснювати свої творчі дії, міра спрямованості на власну творчу (музичну чи образотворчу) діяльність).

Відповідно до виділених критеріїв та показників було визначено чотири рівні готовності молодших школярів до творчої самореалізації

Отримані нами у ході констатувального етапу педагогічного експерименту результати свідчать про наявність значного відсоткового показника достатнього (39%) та низького (24%) рівнів готовності молодших

школярів до творчої самореалізації. що вказують на приховані, нерозкриті творчі задатки учнів початкових класів, які потрібно розвинути, тобто на необхідність пошуку нових методів, прийомів, засобів впливу на формування позитивного ставлення дітей молодшого шкільного віку до уроків мистецтва, а також розробки ефективних шляхів підготовки молодших школярів до творчої самореалізації на уроках мистецтва.

Визначено та обґрунтовано педагогічні умови творчої самореалізації молодших школярів на уроках мистецтва.

Перша педагогічна умова – впровадження поліхудожнього підходу до організації діяльності молодших школярів на уроках мистецтва. Поліхудожній підхід ґрунтується на ідеї комплексного впливу мистецтв на особистість дитини. Впровадження поліхудожнього підходу на уроках мистецтва дозволяє на основі спільних для всіх видів мистецтв закономірностей (ритм, простір, час) знаходити образні аналогії в різних видах мистецтва. Знайомство та зіставлення творів художників, композиторів, поетів, письменників, народних майстрів, їх порівняння, знаходження аналогій між виражальними засобами різних мистецьких творів допоможе розкрити перед молодшими школярами цілісну систему художніх взаємозв'язків між видами мистецтв, між мистецтвом та життєдіяльністю людей і навколишнім світом. Поліхудожній підхід дозволяє на основі інтеграції встановлювати взаємодію різних форм і видів творчості школярів.

Друга педагогічна умова – розвиток пізнавальної активності та самостійності молодших школярів засобами казки. Казка – невід'ємна супутниця дитинства. Існує велике розмаїття видів казок, що різняться змістом, стилем, походженням, складом дійових осіб, фантастичністю сюжету, соціально-побутовими конфліктами, тощо. Спільною жанровою ознакою будь-якої казки (народної чи авторської) є вимисел, фантастика. Ця особливість жанру інтригує, захоплює дитячу особистість, а вчителю дозволяє створювати різноманітні інтерактивні завдання для школярів. Використання театральних технологій, зокрема мистецтва театру ляльок, на уроках в початковій школі зробить навчання казкою цікавим та ефективним.

Третя педагогічна умова – налагодження творчої взаємодії на уроках мистецтва на ігрових засадах. Найбільш ефективною моделлю взаємовідносин між учителем та учнями є їх творча взаємодія, що спрямована на формування в молодших школярів творчої мотивації до навчання. Гра залишається улюбленим видом діяльності молодших школярів, а ігрові технології – унікальною формою навчання. дозволяє зробити цікавою і захоплюючою не тільки роботу учнів на творчо-пошуковому рівні, але і буденні кроки по засвоєнню прийомів та основ різних видів творчої діяльності. Цікавість умовного світу гри робить навчання позитивно забарвленим, а емоційність ігрового дійства активізує всі психічні процеси і функції молодших школярів. Інший позитивний бік гри – вона сприяє використанню знань у новій ситуації, тобто, засвоєний навчальний матеріал проходить через своєрідну практику, вносить різноманітність і зацікавленість в освітній процес, розвиває мотивацію та інтерес до занять мистецтвом. Організація творчої взаємодії на уроках мистецтва на ігрових засадах – це дієвий засіб, що допомагає прискорити, сконцентрувати та емоційно оживити процес практичного засвоєння знань, умінь та навичок учнів, відкриває нові горизонти для творчої самореалізації молодших школярів.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення та наукового обґрунтування потребують питання пошуку шляхів розвитку творчого мислення молодших школярів засобами різних видів мистецтв, розробка методичних засад творчої самореалізації учнів початкової школи засобами народних традицій з урахуванням регіонального компоненту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський Б.М. Взаємодії художньо-виразної мови музики та живопису в естетичному вихованні молодших школярів // Пед. науки : зб. наук, праць ХДУ. Вип. 26. Херсон, 2002. С. 229-232.
2. Арих Елена. Креативное образование – что это? URL : <http://obrazcity.ru/what-is-creative>. Дата звернення 15.03.2020.
3. Барановська І.Г. Виховний потенціал мистецьких дисциплін. *Теорія і*

практика матеріально-художньої культури: зб. мат. X наук. Конференції (Харків, 2 грудня 2008 р URL <https://scholar.google.com.ua/citations?user=>

4. Барановська І.Г. Забезпечення наступності творчого розвитку дитини на етапі «школа – дошкільний заклад. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Спецвипуск № 5.2 (69.2). 2019. 189 с., С. 91 – 95

5. Барановська І.Г., Лазаренко Ю.Д. Творча самореалізація молодших школярів на уроках музичного мистецтва. *Молодий вчений*. 2018, №5.2 (57.2). с. 67

6. Барановська І.Г. Методичні засади художньо-творчої самореалізації підлітків в умовах діяльності ансамблю народної музики. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук. Київ, 2007, С.16. URL: npuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/1371/1/Baranovska.pdf

7. Барановська І.Г., Мозгальова Н.Г. Поліхудожня освіта майбутніх учителів мистецьких дисциплін: проблеми і перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*, 2019 Вип. 26. С. 9-14 URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/26529/1/Baranovska.pdf>

8. Барановська І.Г. Театр ляльок в початковій школі: навчально-методичний посібник. Вінниця, 2015. 170 с.

9. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2009. 248 с.

10. Выготский Л.С. Педагогическая психология / под ред. В.В.Давыдова. Москва: Педагогика, 1991. 480с

11. Гончарук О.Г. Інтерактивні технології в початковій школі. К.: Ред. загальнопедагогічна газета 2011. 128 с

12. Даніель С. Мистецтво бачити. Про творчі здібності сприйняття, про мову ліній і фарб та виховання глядача. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/ehstetika/daniel_s_m_iskusstvo_videt_2013/34-1-0-4638 (дата звернення: 11.10.19).

13. Державний стандарт початкової освіти (МОН України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 11.10.20)

14. Заренок Галина. Вистави для малят. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 78 с.
15. Затія-дивоглядія. Як зробити ляльковий театр другом кожної дитини. Тернопіль. Мандрівець, 2009. 164 с.
16. Калініченко О., Аристова Л. Мистецтво : підруч. інтегров. курсу для 1 кл. закладів заг. серед. освіти. Київ : ВД «Освіта», 2018. 128 с. 15.
17. Калініченко О., Аристова Л. Мистецтво : підруч. інтегров. курсу для 2 кл. закладів заг. серед. освіти. Київ: ВД «Освіта», 2019. 128 с.
18. Ковалева А.В., Проблема самореалізації особистості в системі наук про людину. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи* : зб. наук. пр., 2002. Вип. 17. С. 43–47.
19. Комісаренко Н.О. Творча самореалізація учнів у позакласній діяльності сільської школи. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук, 2003, С.7. URL : <http://referatu.net.ua/referats/7569/150248>
20. Кондаков И.М. Психология : иллюстрированный словарь. СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. 512 с
21. Корольова Л.М. Креативне освітнє середовище – шлях до успішної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/63.pdf> Дата звернення 26.03.2020
22. Кремень В.Г. Освіта і наука України:шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ :Грамота, 2003. 216 с. С.202-213
23. Маслоу А.Г. Мотивация и личность. Санкт-Петербург: Евразия, 2001. 478с
24. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів / Л.М. Масол, О.В. Гайдамака, Е.В. Белкіна, О.В. Калініченко, І.В. Руденко. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 256с.
25. Масол Л.М. Інтеграція в системі шкільної мистецької освіти і полі художня підготовка вчителів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 2003, Вип.4. С. 7 – 15
26. Мішедченко. В.Музика в школі як навчальний предмет і урок

мистецтва *Педагогічні науки* Вип. 30 2016. с. 144-148.

27. Мова Л.В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутнього психолога у процесі фахової підготовки. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук, Київ, 2003 с.15

28. Мозгальова Н.Г., Барановська І.Г. Теоретичне обґрунтування творчої самореалізації студентів URL :<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/18862/1/Mozhal%20ova%2C%20N.%2C%20Baranovs%20ka%2C%20I..pd>

29. Моляко В.А. Психология детской одарённости / В.А. Моляко, Е.И. Кульчицкая, Н.И. Литвинова. Киев : Знание, 1995. 83 с.

30. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень]/ В.О. Моляко, О.Л. Музика. Житомир : Видавництво ПП «Рута», 2007. 319 с.

31. Новоутворення пізнавальної та особистісної сфер молодшого школяра. URL: https://pidruchniki.com/13560615/psihologiya/novoutvorennya_piznavalnoyi_osobistisnoyi_sfer_molodshogo_shkolyara Дата звернення 04.03.2020

32. Ненько Ю. Творча самореалізація особистості як наукова проблема URL

33. Нова українська школа: порадник для вчителя: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf> (дата звернення: 11.10.19).

34. Новоутворення пізнавальної та особистісної сфер молодшого школяра. URL: https://pidruchniki.com/13560615/psihologiya/novoutvorennya_piznavalnoyi_osobistisnoyi_sfer_molodshogo_shkolyara Дата звернення 04.03.2020

35. Просіна О. «Мистецтво» як один з головних предметів в школі» <http://education-ua.org/ua/articles/845-mistetstvo-yak-odin-iz-golovnikh-predmetiv-u-shkoli>

36. Психологический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад; редкол. : М.М. Безруких [и др.]. Москва: Большая рос. энцикл., 2003. 528 с.

37. Психологія особистості : словник-довідник / За ред. П.П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ, 2001.

38. Рибалко Л.С. Самореалізація як педагогічна проблема. *Педагогіка і психологія*, 2002. Вип.20. с. 59-63
39. Роменець В.А., Моноха І.П. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2003. 992 с.
40. Станиславский К.С. Моя жизнь в искусстве . Москва : Искусство, 1980. 341 с.
41. Сисоєва Світлана. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006, 344 с. URL : <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7585/1/>
42. Смоляк О. Український дитячий музичний фольклор Підручник-хрестоматія для викладачів та учнів. Вип 1. Тернопіль: Лілея, 1998. 80 с.
43. Сухомлинский В.А. Избранные произведения. В 5-ти т. Т 1. Киев: Радянська школа, 1979. 686 с.
44. Типові освітні програми (МОН України). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programidlya-rochatkovoju-shkoli> (дата звернення: 15.11.2019).
45. Український літературний словник URL: <https://gorodenok.com/kazka-shho-take-kazka-literaturoznavchij-termin-slovník-literaturoznavchix-terminiv/>
46. Українська народна казка URL: <https://sites.google.com/site/nakazkicov/so-take-kazka>
47. Художньо-педагогічні технології на уроках мистецтва URL: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=62330> Дата звернення 24.03.2020
48. Шнитке А.Г. Беседы с Арнольдом Шнитке. Москва: РИК «Культура», 1994, 304 с.
49. Щолокова О.П. Концептуальні вимірах сучасності: проблеми теорії та практики. Наукова школа Ольги Пилипівни Щолокової. Колективна монографія/ під аг.ред. Полатайко О.М. Дніпропетровськ: «Адверта». 2014. 305 с.
50. Щолокова О.П. Художньо-естетичне виховання школярів засобами художньої культури: Навчальний посібник. Київ : УДКУ, 1993. 80с
51. Юсов Б. Когда все искусства вместе. Москва, 1995. 107 с.

52. Ярмак І. Мистецька освіта у початковій школі Євросоюзу: тенденції.
Педагогічні порівняльні студії №6 (20), 2014. С. 122 – 131

\